ILJA LEMEŠKIN
Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: senoji baltų literatūra ir raštija, lyginamoji folkloristika, leksikografija, baltistikos istorija.

„PIRKIT MANE IR SKAITYKIT“. PIRMIEJI SPAUSDINTI LDK AKROSTICHAI[1]

“Buy me and read me”. First Printed Acrostics in the Grand Duchy of Lithuania

Anatolijaus Nepokupno atminimui

ANOTACIJA

Pirmos spausdintos LDK knygos – 1522 m. *Mažoji kelionių knygelė* bei *1547 m. katekizmas* – į rusėnų bei lietuvių skaitytoją prasiskynė kelią akrostichais. Vienodo formato ir artimos paskirties knygelės atsirado viena po kitos toje pačioje istorinėje kultūrinėje erdvėje, tačiau Pranciškaus Skorinos ir Martyno Mažvydo akrostichai iki šiol nebuvo nuodugnaus lyginamojo tyrimo objektas. Šią spragą siekiama užpildyti šiuo straipsniu. Iš pradžių aptariami 1519–1522 m. rusėniški akrostichai, į kuriuos M. Mažvydas potencialiai galėjo orientuotis. Remiantis analogija, gvildenamos akrostichų savybės, aptariamas M. Mažvydo sukurtų kūrinėlių šaltinis.

ESMINIAI ŽODŽIAI: M. Mažvydas, P. Skorina, akrostichas, Katekizmas, paratekstas, knygos invokacija į skaitytoją, ketureilis, knygos personifikacija, reklamos kalba.

ANNOTATION

The first printed books in the Grand Duchy of Lithuania – *The Small Travel Book* in 1522 and *Catechism in 1547* – paved their way to the Ruthenian and Lithuanian reader

[1] Petras Kalibatas autoriui maloniai padovanojo Martyno Mažvydo faksimilę (Catechismvsa..., egz. nr. 72). Leidinys, paruoštas Kamilės Kalibataitės rūpesčiais ir globa, buvo labai naudingas rašant šį straipsnį. Lietuvos knygų leidėjų šeimai už tai nuoširdžiai dėkoju.

though acrostics. The books of uniform format and similar purposes originated one after another in the same historical cultural domain; however, the acrostics by Francisk Skorina and Martynas Mažvydas have not until now been the object of a thorough comparative study. The article attempts to fill this gap. The Ruthenian acrostics of the period 1519–1522 from which M. Mažvydas could have potentially drawn his inspiration are first discussed. With reference to analogy, the characteristics of acrostics are analysed; the source of M. Mažvydas' pieces of writing is discussed.

KEYWORDS: M. Mažvydas, F. Skorina, acrostic, Catechism, paratext, the book's invocation to the reader, quatrain, personification of the book, language of advertising.

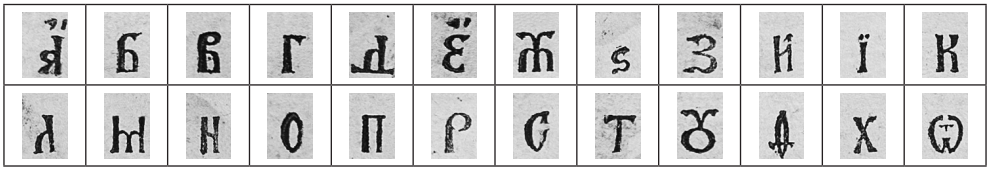
Pirmos spausdintos LDK knygos – 1522 m. *Mažoji kelionių knygelė* bei *1547 m. katekizmas*[2] – į rusėnų bei lietuvių skaitytoją prasiskynė kelią akrostichais. Subtilia kombinatorinės poetikos priemone paleotipai nusako savo atsiradimo aplinkybes resp. santykį su sudarytoju, autoriumi, leidėju. Vienodo formato ir artimos žanrinės paskirties, knygelės atsirado viena po kitos toje pačioje istorinėje kultūrinėje erdvėje, todėl tenka apgailestauti, kad Pranciškaus Skorinos ir Martyno Mažvydo akrostichai iki šiol nebuvo nuodugnaus lyginamojo tyrimo objektas. Šią spragą siekiama užpildyti šiuo straipsniu. Iš pradžių aptarsime 1519–1522 m. rusėniškus akrostichus, į kuriuos *1547 m. katekizmas* potencialiai galėjo orientuotis. Remdamiesi analogija, pagvildensime kai kurias akrostichų savybes, aptarsime M. Mažvydo sukurtų kūrinėlių šaltinius.

1. P. Skorina 1504–1512 m. gavęs įprastą universitetinį išsilavinimą, kaip ir kiti renesanso atstovai, išmanė kombinatorinės poetikos bei poezijos subtilybes. Studijų metu įgytus įgūdžius stiprino Šventojo Rašto leidyba Prahoje 1517–1520 m. Antai 1519 m. Raudų knygos **книжка рекомаѣ плачь ѥремиѩ** (**вставромъ месте празѣском** 1519) pratarmėje jis kalba apie hebrajų abėcėle pagrįstus akrostichus: **потреба есть ведати йже сиѧ книжѣка замыкаѥть всобе шесть аѯѣбукъ єврейскихъ**· „Reikia žinoti, kad šioje knygoje yra šešios žydų abėcėlės" (f. 2v). Toliau aiškina raudų sandarą: pirmoje, antroje ir ketvirtoje raudose „po vieną abėcėlę" (**аѯѣбука єдина**), trečioje graudulingoje giesmėje – jų yra trys

[2] Pirmoji lietuviška knyga šiuo laiku yra tvirtai susieta su Martyno Mažvydo asmenybe, nors kuklus leidinys elgiasi kaip anoniminis. Sąvoka „Mažvydo katekizmas" įpareigoja, nes suponuoja mintį, kad M. Mažvydas buvo visos knygos autorius, tačiau mes esame tikri tik dėl leidinio sudarymo ir prakalbų autorystės. Šiame straipsnyje naudojamės senu spaudos paminklo pavadinimu – *1547 metų katekizmas*. Taip žymime leidinį (pavadintą pagal pirmą spausdintą šaltinį), kuris susideda iš dviejų vienetų: Katekizmo (iki f. 20r) ir Giesmyno (nuo f. 20v).

(въ́третиѣй главѐ а҃ з҃ѣ́буки три) (ten pat). Turima omenyje tai, kad knygos trečią eilėraštį sudaro ne 22 eilutės (pagal hebrajų abėcėlės tvarką nuo *alef* iki *tavas*), o trigubai tiek (66 eil.), nes kiekviena abėcėlės raide prasideda trys eilutės iš eilės. Leidėjas išlaikęs akrosticho principą pratarmėje nuosekliai nurodo visų raidžių pavadinimus (а҆ле́фъ – бетъ – гимель – далетъ – ге – вафъ – заи҃́нъ ir t.t.) bei jų reikšmes (пе́рвое сло́во называ́ется а҆ле́фъ, е́же поруски҄и҆ ска́зуе́тьса ма҃ка · второ́е бетъ зна́менуе́тъ до́мъ · тре́тее гимель по́л҃ность · четверто́е далетъ кри҃жала : пато́е ... ir t. t.). Skaičius šeši, kurį sudaro vienas trigubas ir trys paprastieji akrostichai, P. Skorinos nuomone, atskleidžia Švč. Trejybės paslaptį: на҃зна҃ма та҃йны живоначалное́ тро҃йци „gyvybę suteikiančios Trejybės paslaptį pažymint“ (iš knygos kolofono, f. 12r).

Vėliau abėcėlės pamatą P. Skorina pakeitė kitokiu akrosticho principu. Bizantiškas akatistas buvo sudaromas iš trumpos įžangos ir 24 graikų abėcėlės akrostichą sudarančių strofų. Vilniuje išleistoje *Mažojoje kelionių knygelėje* P. Skorina išspausdino panašaus pobūdžio slavišką kūrinį – а҆ка́ѳи҆́стъ свето́мъ верхове́номъ апо́столъ петро́мъ и҆ па́влъ и҆ вьсе́м апо́столомъ, t. y. akatistą šv. Petrui ir Povilui. Himnas yra paliudytas ankstesnėje rašytinėje tradicijoje (Турилов 1989: 92). Po penkių įvadinių posmų čia eina strofos, kurių pirmos raidės sudaro kirilikos abėcėlę nuo ѧ iki ѡ. Taigi akrostichas apima pirmas 24 slaviškos abėcėlės raides:



1 PAV. Akrostichą sudarančios raidės akatiste šv. Petrui ir Povilui (1522)

Toje pačioje knygoje panašiu būdu buvo sukonstruoti ir du originalūs P. Skorinos akatistai, tik vietoje tradicinės abėcėlės juose randame kitokios rūšies akrostichus. Jie yra vardiniai, o juos pasitelkiant netiesiogiai atskleidžiama publikuojamų kūrinių (knygų) autorystė: п–и–с–а–л–д–ѡ–к–т–о–р–с–к–о–р–и–н–и–ч–ф–р–а–н–ц–и–с–к–ъ–с „rašė daktaras Skorinaitis Pranciškus“ (Akatistas šv. Jonui Krikštytojui – а҆ка́ѳи҆́стъ че҃сно́мъ и҆ въсехва́лно́мъ проро́къ предте́чи и҆ крести́телю господьню́ и҆ѡа́и҃нъ поем) ir д–е–л–а–л–д–ѡ–к–т–ѡ–р–с–к–о–р–и–н–и–ч–ф–р–а–н–ц–і–с–к–о–с „darė daktaras Skorinaitis Pranciškus“ (Akatistas Saldžiausiajam Jėzaus vardui – почина́е́тьсѣ а҆ка́ѳи҆́стъ пресладко́мъ і҆́мени гда̀ нашего і҆с̀а х҃та̀ глаго́лемы́ повсѣ дни). Pirmieji žodžiai п–и–с–а–л „rašė“ ir д–е–л–а–л „darė“ atitinka kitų *Mažosios kelionių knygelės* akatistų penkis įvadinius posmus. Žodžių junginiai д–ѡ–к–т–о–р–с–к–о–р–и–н–и–ч–ф–р–а–н–ц–и–с–к–ъ–с ir

д-ѡ-к-т-ѡ-р—с-к-о-р-и-н-и-ч—ф-р-а-н-ц-і-с-к-о-с apima akatistui įprastas 24 pozicijas.

Paties P. Skorinos sukurti himnai rodo, kiek jam buvo patrauklus bei svarbus akrostichų matmuo. Subtilus raiškos būdas, kai iš giesmių eilučių pirmųjų raidžių sudaromi sakiniai, kurie „slaptai“ (skaitant vertikaliai) perteikia tam tikrą informaciją, LDK spausdintoje knygoje buvo panaudotas pirmą kartą.

2. Skoriniškus akrostichus svarbu turėti prieš akis žvelgiant į tolesnę LDK spaudos raidą. Ta pati meninės raiškos priemonė antrą kartą buvo panaudota *1547 metų katekizme*. 1938 m. Janas Safarewiczius lietuviškoje knygos prakalboje aptiko „anonimo“ personalinį akrostichą – ***M-A-R-T-J-N-V-S–M-A-S-V-J-D-J-V-S*** (Safarewicz 1939). Panaši situacija buvo su *Mažąja kelionių knygele*, mat akatistuose esančius akrostichus tiktai 1979 m. dešifravo Anatolijus Turilovas (Турилов 1979: 75–76; 1981: 243–244). Drovus lietuvių paleotipas šiuo atžvilgiu labai panašus į pirmąją knygą, išleistą LDK teritorijoje. Priešinga situacija yra su knygomis, išspausdintomis tolimoje Prahoje: jų tituliniai puslapiai, prakalbos ir kolofonai primygtinai informuoja LDK skaitytoją apie tą didžiai mokytą vyrą, kuris Bibliją „išguldė“ ir išleido. M. Mažvydo bei P. Skorinos gretinimas skatina pasvarstyti apie nurodytų personalinių akrostichų genezę, jų paskirtį bei sandarą, t. y. struktūros panašumus ir skirtumus.

2.1. Kaip leidėjas, kuris tęsia LDK spaudos tradiciją, M. Mažvydas turėjo atsižvelgti į *Mažąją kelionių knygelę*. Svarbu atkreipti dėmesį, kad tarp 1522 ir 1547 m. leidinių pastebimas panašumas turinio bei funkcinės paskirties lygmeniu. Visą rusėnišką publikaciją, kiek galima spręsti pagal išlikusius egzempliorius, sudarydavo Psalmynas, Horologionas (*Часослов*), aštuoni akatistai ir aštuoni kanonai, Heksameronas (*Шестоднев*), Atgailos kanonas (*Канон покаяльный*), Bažnyčios susirinkimo seka (*Последование церковного собрания*) ir 1523–1543 m. Paschalija (plačiau apie rusėnų paleotipą: Немировский 1990: 430–467; Temčinas 2007; 2017: 73). Šių knygų visumą leidėjas pagal lotynų *liber viaticus* „kelionių knyga“ pavyzdį pavadino *Mažąja kelionių knygele* (plg. pabaigos žodyje loc. formą: писаныи рєчи всєи малои подорожноі книжцє порадꙋ кратцє положєны сꙋть). Rinkinio sandara bei iškalbus bendras pavadinimas skatina 1522 m. leidinį gretinti su trumpuoju katalikiško brevijoriaus variantu, kuris *Breviarium Curiae* pagrindu Vakarų Europoje paplito brolių pranciškonų dėka. Pranciškonų (resp. bernardinų) auklėtinis Pranciškus Skorina savo ruožtu parengė ir išleido Tarnybos variantą, skirtą rytų slavams. Atskirai surišus Psalmyną, *Mažoji kelionių knygelė* neretai funkcionuodavo ir kaip Akatistynas (*Акафистник*, *Каноник*), t. y. kaip žymiai trumpesnis giedamosios liturginės poezijos rinkinys. Taip pat nevienalytis *1547 m. katekizmas* savo sudėtyje turi

giesmyną – *PRADESTYSE gieſſmes ſchwentas*. Giedamosios liturginės poezijos priedą jame palydi atitinkamos natos. Abidvi knygelės, sumanytos kasdieniam skaitymui bei giedojimui, pritaikytos praktiniams reikalams (tam atitinka *in octavo* dydžio formatas), o jų adresatų terpė dėl utilitarinių priežasčių, t. y. gausesnio pirkėjų rato, yra plati. Knygos orientuotos tiek į šventikus, tiek į paprastus skaitytojus, t. y. jos skirtos tiek pastoracijai, katekizavimui bei liaudies mokymui, tiek privačiam lavinimuisi[3], asmeniniam sielos išganymui bei religiniam tobulinimuisi.

Gretinant knygas, verta turėti omenyje, kad M. Mažvydas tikriausiai mokėjo oficialiąją LDK kanceliarinę kalbą, nes kitaip Ragainėje jam būtų buvę sunku dirbti vertėju apskrities valdytojui (Zinkevičius 1988: 44–45). Yra nemažà tikimybė, kad *1547 metų katekizmo* sudarytojas žinojo apie kombinatorinius LDK spaudos pradininko įgūdžius. Be jokios abejonės, jis galėjo / turėjo vadovautis ne tik rusėnų leidėjo pavyzdžiu, bet ir kitų amžininkų kriptografiniais bandymais, atsiradusiais siekiant užkoduoti savo vardą.

2.2. Žiūrint į P. Skoriną ir kitus gausius „anonimus“, nereikia manyti, kad autorystę jie slėpė baimindamiesi neigiamos reakcijos. Įvairių akrostichų rašymas renesanso laikais pavirto mados reikalu ir net tam tikra rutina. Populiaria poetikos priemone rašantieji atskleisdavo savo kūrybinį potencialą, minties ir žodžio išradingumą resp. priklausymą gabiems bei kompetentingiems žmonėms. Gudraus rašymo taisykles gerai mokėjo ir tuometinis skaitytojas, kuris skirtingai negu šiuolaikinis žmogus buvo puikiai pasiruošęs įminti visas teksto „paslaptis“. Taigi akrostichą kaip to laiko gero skonio išraišką reikia suprasti per pragmatikos prizmę.

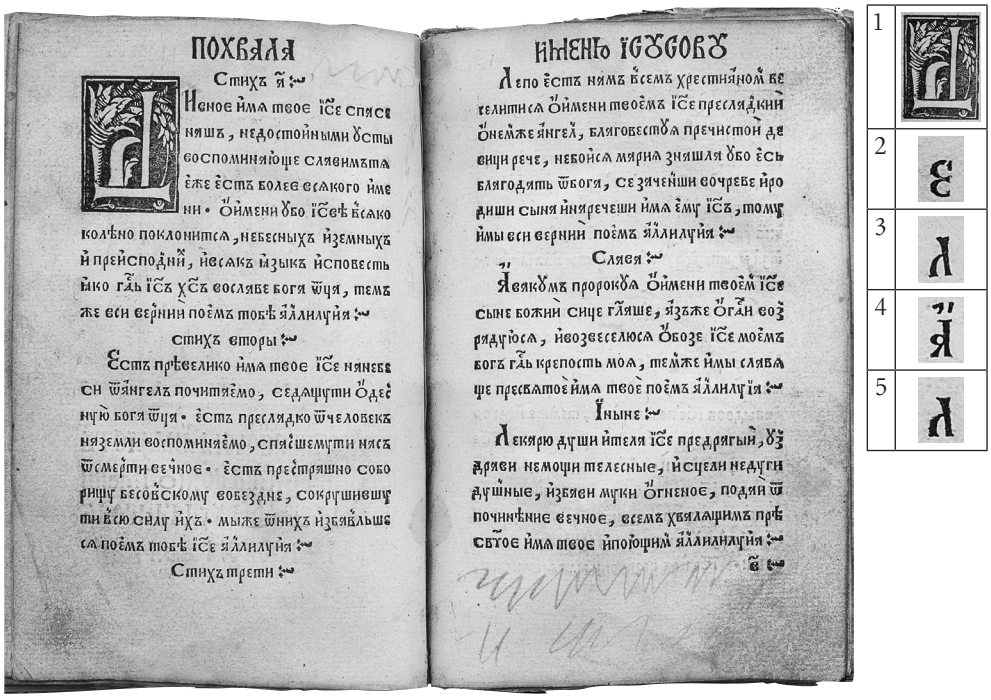
Kūriniuose jis būna paplitęs kaip esminė parateksto, autorinio arba alografinio periteksto, dalis. Dėl šios priežasties akrostichą parašiusio asmens be papildomų argumentų negalima tuoj pat laikyti rašytoju, o akrosticho principu parašytą utilitarinį tekstą – literatūros kūriniu. Sąvoka „poetas“, kartais taikoma P. Skorinai, šiuo atžvilgiu pernelyg įpareigoja. Pats leidėjas, ko gero, būtų nustebęs, sužinojęs, kad tokia etiketė dabar kabo prie jo vardo. Panašiai reaguotų ir M. Mažvydas. Akrostichą tuomet derėdavo parašyti, ir leidėjai, knygų sudarytojai, redaktoriai, tinkamai progai atsiradus, be jokių ambicijų į tikrų poetų (o tokių tuomet jau būta) statusą juos noriai sudėdavo.

Savo akrostichų rusėnų bei lietuvių spaudos pradininkai nė kiek neslėpė. 1547 m. leidinyje kombinatorinės poetikos požymių identifikuojame tik Katekizme, konkrečiai jo pradžios ir pabaigos pozicijoje (vok. *Rahmenkompositionen*),

[3] Psalmyno ir Horologiono pagrindu rytų slavai mokė kalbos; *1547 m. katekizme* šią funkciją atlieka *Pygus ir trumpas mokſlas ſkaititi yr raſchity.*

t. y. lietuviškoje pratarmėje ir lietuvių ketureilyje *Skaititaiap* (apie tai toliau). Paskutinėje leidinio dalyje, t. y. giedamosios poezijos priede, pavadintame *PRADESTYSE gieſſmes ſchwentas*, tokių požymių aptikta nebuvo. Taigi akrostichų įrašymo vieta atitinka įvadinę dalį bei baigiamąjį žodį. Kaip tik šiose parateksto dalyse tokio pobūdžio kūrinėliai dažniausiai ir buvo realizuojami resp. skaitytojų laukiami, ieškomi ir paprastai aptinkami.

1522 m. leidinyje įvadinės dalies ir baigiamojo žodžio trūksta. Knygos gale leidėjas išspausdino tik išsamų turinį **писаныи рѣчи всеи книжце**, kur iš eilės išvardijo visas sudedamąsias dalis. Žinoma, kad mechaniško šaltinių sąrašo nebuvo įmanoma suderinti su akrostichu, bet to daryti nebuvo ir prasmės. Knygos pradžios ir pabaigos pozicijose įvairių rūšių akrostichai buvo paplitę lotyniškoje tradicijoje. Tarp kirilinių rašto ir spaudos paminklų tai tuomet dar nebuvo įprasta. Rusėnų skaitytojai vargu ar dairytųsi čia kokių „slaptų“ tekstų. Savo autorystei nusakyti leidėjas pasirinko daug tinkamesnę vietą, esančią už įprastų parateksto ribų, kurią mūsų laikais reikia paaiškinti.



1	
2	
3	
4	
5	

2 PAV. 1522 m. P. Skorinos Akatistas Saldžiausiajam Jėzaus vardui (1522), 2v–3r atlanka; pirmą akrosticho leksemą sudarančios raidės

Žiūrint iš Vakarų Europos knygų perspektyvos, gali susidaryti įspūdis, jog leidėjo sukurti akrostichai liturginių giesmių gausoje lieka nepastebėti, tačiau taip nėra. Akrostichų realizavimo pozicija yra signifikantinė žanriniu požiūriu. Sunku įsivaizduoti kitą rytų slavų literatūros formą, kuri P. Skorinos tikslams būtų tiek naudinga, mat pastovios sandaros himnuose akrostichai buvo prognozuojami ir laukiami. Akatistynuose tradicinę poetikos priemonę, jos panaudojimą neretai išduoda speciali pastaba paraštėse arba net kūrinių pavadinimuose, pavyzdžiui: кроестихоѵнѫ по аѕ-бѫкы „akrostichas pagal abėcėlę“ (Турилов 1989: 92). Taigi, to amžiaus pravoslavų skaitytojai akatiste paprastai laukė vertikaliai išdėstytos abėcėlinės raidžių kompozicijos, tačiau jos vietoje jie išskaitydavo vardinį akrostichą, kuris atskleisdavo knygos sudarytojo, leidėjo ir akatistų kūrėjo asmenį. Įdomu pastebėti, kad pirmas akrosticho žodis а-є-л-а-л turi inicialinį raidžių junginį, kuris koreliuoja su abėcėlės sekvenciją а – є . Tam, kad akrostichas būtų lengviau atpažįstamas, pirmieji penki posmai, kurie sudaro pirmą leksemą, buvo sutalpinti į vieną lapų atlanką (žr. 2 pav.).

Negana to, tolesnę akrosticho recepciją leidėjas palengvina į akis krentančiomis tipografinėmis priemonėmis: asmenvardžius įrašo ne paprastomis didžiųjų raidžių literomis (kaip kitur), o dailiais inicialais.

1	2	3	4	5	6	7	8
							 [4]
9	10	11	12	13	14	15	16
							
17	18	19	20	21	22	23	24
							

3 PAV. Vardinį akrostichą sudarančios raidės Akatiste Saldžiausiajam Jėzaus vardui (1522)

[4] Šioje vietoje teksto rinkėjui, matyt, pritrūko ***K*** raidės inicialo.

Populiarios poetikos priemonės pateikimo pozicijos bei pagalbinės priemonės, žymiai palengvinančios akrostichų atpažinimą ir ugdančios skaitytojo kompetencijas, skatina būti atsargiam kalbant apie tariamąjį autorystės slapstymą bei anonimiškumo siekį.

2.3. Formaliuoju aspektu P. Skorinos ir M. Mažvydo akrostichai skiriasi. Taip yra dėl to, kad rusėnų leidėjas buvo varžomas griežtų akatisto rėmų. Išsivysčiusi himno sandara pareikalavo sudėtingo, t. y. labai ilgo, akrosticho. Stengdamasis užpildyti visas būtinas 24 akrosticho pozicijas, leidėjas įrašė savo titulą д-ѡ-к-т-о-ѳ, ilgesnę pravardinės kilmės asmenvardžio posesyvinę formą с-к-о-ѳ-и-н-и-ч (vietoje trumpesnės lyties скоѳин arba скоѳина) ir atitinkama lotynų galūne vainikuotą krikštavardį ф-ѳ-а-н-ц-и-с-к-ꙋ-с. Pasitelkęs veiksmažodžius п-и-с-а-л ir д-ѣ-л-а-л, savo akrostichus jis ištempė iki akatistų 29 raidžių. M. Mažvydas tokių žanrinių apribojimų neturėjo, dėl to jo sugalvotas kūrinėlis paprastesnis.

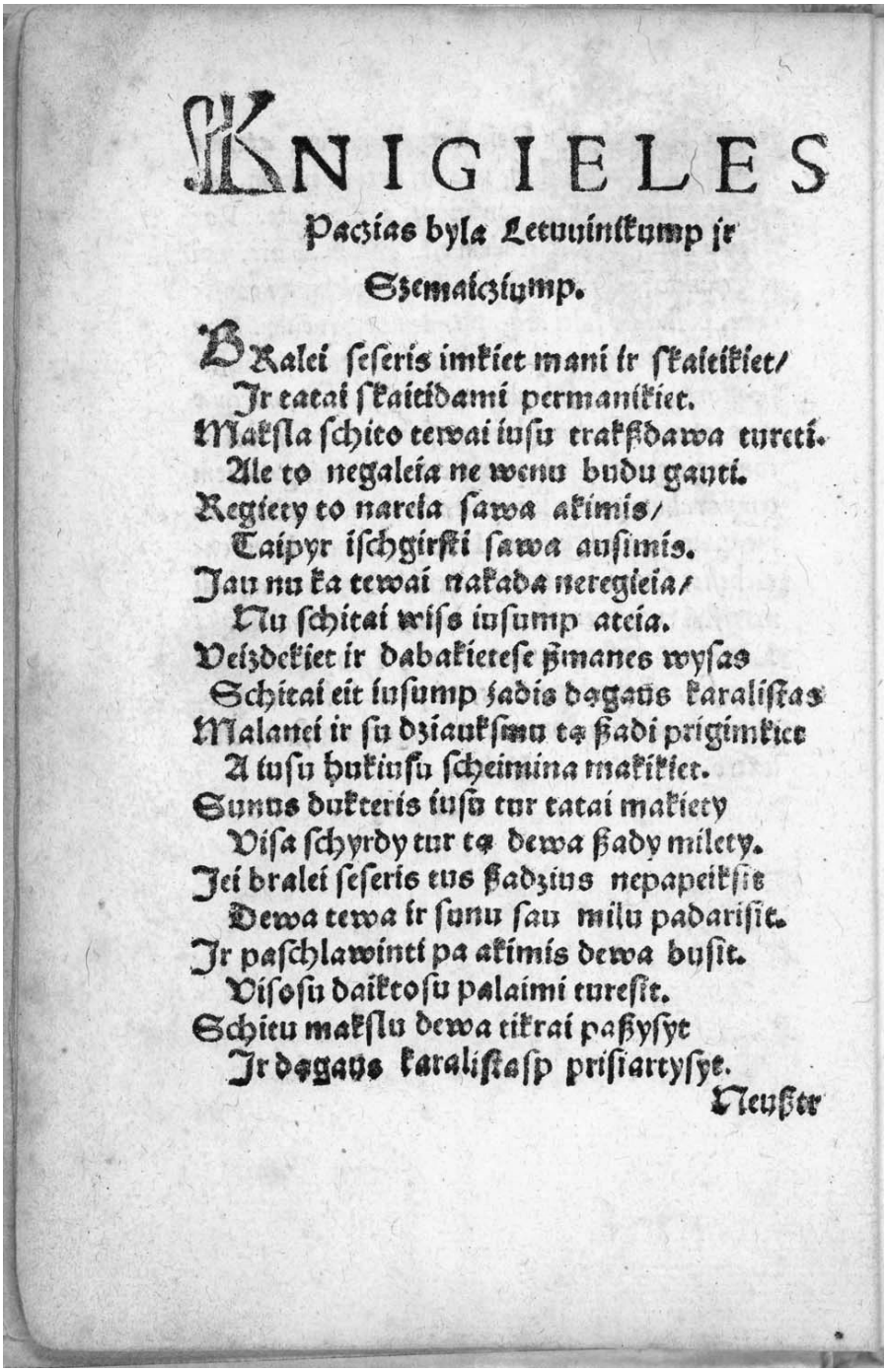
Tradiciškai manoma, kad *1547 m. katekizme* yra akrostichas, kuris prasideda nuo pratarmės trečiosios eilutės ir susideda iš 17 raidžių, tačiau lyginimas su P. Skorina rodo, kad gali būti ir šiek tiek kitaip. Vertikaliai įrašomas kūrinėlis paprastai prasideda teksto pradžios pozicijoje. Akrostichų, kurie užbaigia kūrinius arba pateikti knygų viduryje, yra gerokai mažiau; jie dažnai tęsia (semantiškai) knygos pradžioje esantį akrostichą. Mūsų atveju prakalba *KNIGIELES Paczias byla Letuuinikump jr Sʒemaicʒiump* prasideda dvejomis eilutėmis, kurios sudaro raidžių ***BJ*** kombinaciją:

B*Ralei ſeferis imkiet mani ir ſkaitikiet /*
J*r tatai ſkaitidami permanikiet.*

Nurodytą teksto atkarpą uždaro taškas, o semantiškai (koherentiškai) šis su antrašte glaudžiai susijęs dvieilis gali būti vertinamas kaip fakultatyvus ir pridėtinis, nes tekstą be didesnio nuostolio įmanoma skaityti pradedant trečiąja eilute:

M*akſla ſchito tewai iuſu trakſʒdawa tureti.*
A*le to negaleia ne wenu budu gauti. …*

Kyla natūralus klausimas: dėl ko savo vertikaliai įrašomo kūrinėlio suvokimą M. Mažvydas komplikavo šiuo lyg ir nebūtinu fragmentu? Kuo jis buvo tiek svarbus? Galbūt dėl to, kad ***BJ*** pavartotos prasmingai, t. y. sudaro akrosticho, kuris iki šiol nėra iki galo perskaitytas, pradžią.



KNIGIELES

Paczias byla Lietuwinkump ir

Szemaiczyump.

Bralei ſeſeris imkiet mani ir ſkaitikiet/
Jr tatai ſkaitidami permanikiet.
Maksla ſchito tewai iuſu trakſidawa tureti.
Ale to negaleia ne wenu budu gauti.
Regiety to narcia ſawa akimis/
Taipyr iſchgirſti ſawa auſimis.
Jau nu ka tewai nakada neregieia/
Nu ſchitai wiſs iuſump ateia.
Veizdekiet ir dabakieteſe ßmanes wyſas
Schitai eit iuſump ßadis dogaus karaliſtas
Malanei ir ſu dziauksmu ta ßadi prigimkiet
A tuſu ßukiuſu ſcheimina makikiet.
Sunus dukteris iuſu tur tatai makiety
Viſa ſchyrdy tur ta dewa ßady milety.
Jei bralei ſeſeris tus ßadzius nepapeikſit
Dewa tewa ir ſunu ſau milu padariſit.
Jr paſchlawinti pa akimis dewa buſit.
Viſoſu daiktoſu palaimi tureſit.
Schitu maksiu dewa tikrai paßyſyt
Jr dogaus karaliſtaſp priſiartyſyt.

Neuſtr

4 PAV. Pirmas M. Mažvydo lietuviškos prakalbos puslapis, f. 4v. VUB: Lr 5650

Kokią informaciją gali perteikti dvi pirmos raidės? Pagal funkciją (reprezentatyvinę) bei poziciją (prieš vardą) čia prašytųsi titulas. Būtent taip 1522 m. padarė P. Skorina, kuris dėl akrosticho formato (akatisto ribose) savo laipsnį buvo priverstas įrašyti visą[5]: ⰴ-ѡ-ⰽ-ⱅ-ⲟ-ⲣ–ⲥ-ⰽ-ⲟ-ⲣ-ⰻ-ⲛ-ⰻ-ⲭ–ⲫ-ⲣ-ⰰ-ⲛ-ⲩ-ⰻ-ⲥ-ⰽ-ⳋ-ⲥ. Žinoma, tai pareikalavo daugiau pastangų bei laiko. M. Mažvydas tokių būtinybių, kaip jau buvo pastebėta, neturėjo, dėl to nuėjo lengvesniu keliu – turimą akademinį laipsnį pažymėjo santrumpa. Abreviatūra ***B*** tais laikais reguliariai reiškė bakalaurą (lo. *baccalaureus*), o raidė ***J*** galėjo nusakyti bakalaureato rūšį – lo. *juris* „teisių“ (plg. viduramžių lo. ***J.C.*** – *iuris consultus*; Cappelli 1928: 171).

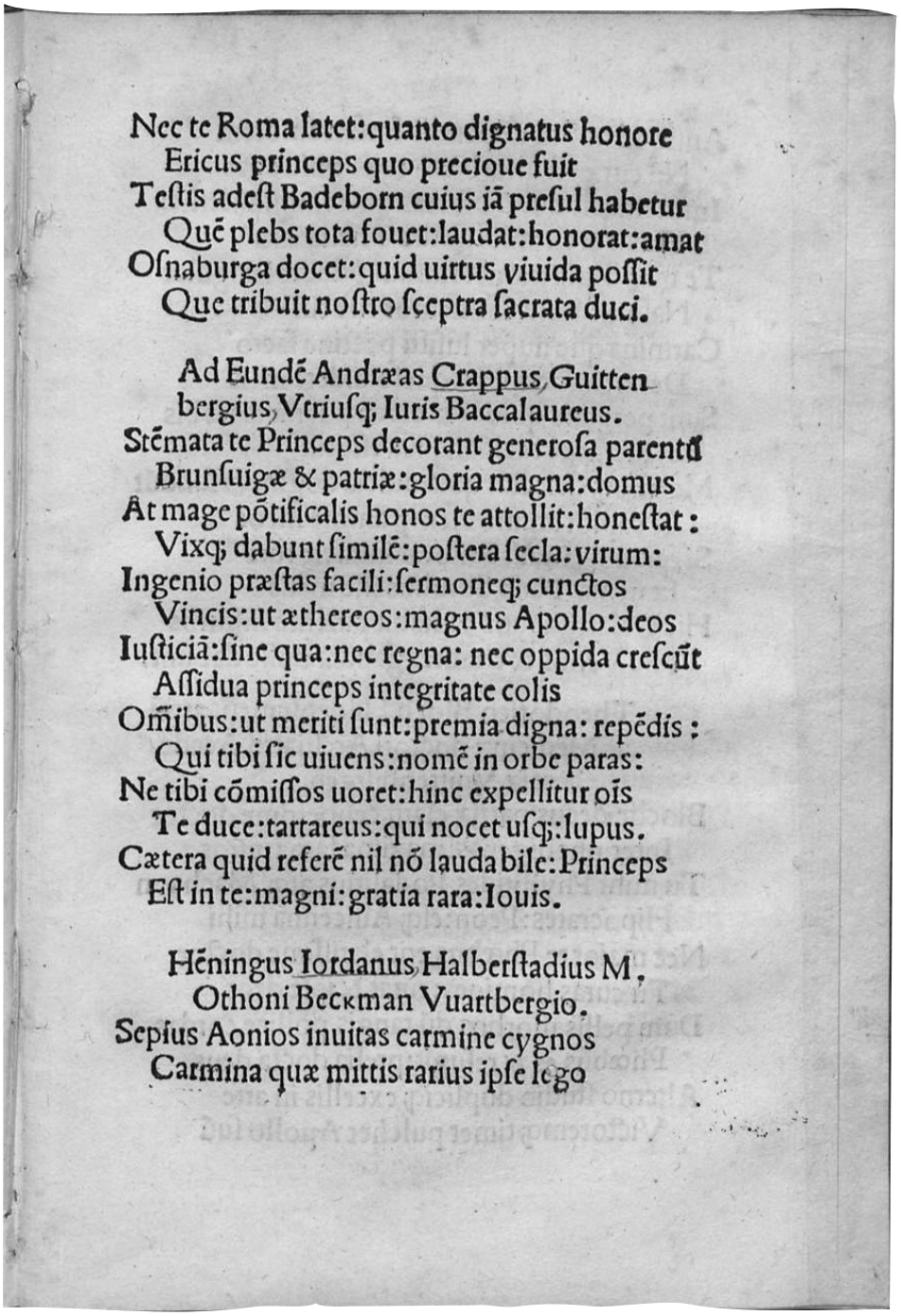
Sutrumpintas titulas *baccalaureus juris* atitinka *baccalaureus in iure canonico* „kanonų teisės bakalauras“ arba *utriusque iuris baccalaureus* „abiejų [kanonų ir civilinės] teisių bakalauras“. Panaudota sąvoka žymėjo asmenį, kuris po laisvųjų menų studijų Teisės fakultete išklausė nustatytus dalykus ir sėkmingai išlaikė atitinkamą egzaminą. Pastarasis jam suteikė teisę siekti aukštesnio laipsnio, t. y. ginti teisių daktaro tezes. Titulas *baccalaureus juris* figūruoja universitetų matrikulose, jis pasitaiko ir to laiko leidiniuose. Kaip pavyzdį nurodysime 1509 m. Vitenberge išleistą publikaciją *Panegyricus Othonis Beckman Vuartbergii Artiũ p*[*ro*]*feſſoris*… (*Inpreſſum Wittẽburgii per Ioannẽ Viridi-*|| *montanũ. Anno. M.D.IX.*)[6], kur minimas abiejų teisių bakalauras Andreas Crappus: *Ad Eundẽ Andreas Crappus Guitten* || *bergius Vtriuſq; Iuris Baccalaureus*.

Taigi, lotynų akrosticho dešifravimas, paremtas analogija su rusėniškų akrostichu, rodytų, kad į Karaliaučių atvykęs *eruditus* M. Mažvydas aukštuosius mokslus anksčiau galėjo išeiti katalikų bažnyčios lavinimo įstaigoje, t. y. ten, kur buvo dėstoma kanonų teisė (resp. kad prieš pradedant studijas Karaliaučiuje, jis kažkur universitete apie šešerius metus, mažiausiai, jau studijavo). Kaip kitos doktrinos šalininkas M. Mažvydas čia galėjo patirti nemalonių, dėl kurių 1548 m. save galėjo apibūdinti pirmojo kankinio (*protomartyr*) vardu. Pažymėtina, kad tokį pat studijų profilį turėjo ir jo pirmtakas – abiejų teisių daktaras Abraomas Kulvietis (su Sienos universitetu teoriškai gali būti susiję ir M. Mažvydo studijų metai).

3. Siūlomą lotynų akrosticho skaitymą įmanoma pagrįsti (kol nėra rastas tiesioginis dokumentinis patvirtinimas) vieninteliu būdu – įrodyti, kad raidės ***BJ*** yra parinktos ir pavartotos sąmoningai. Tokią galimybę mums suteikia

[5] Šio žodžio santrumpos čia nurodyti tikriausiai ir negalėjo, nes vakarietiškų akademinių laipsnių rytų slavai nevartojo resp. jų netrumpino.

[6] Čia ir toliau duodamos nuorodos pagal duomenų bazę: *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* (VD16). VD16 B 1407.



Nec te Roma latet: quanto dignatus honore
Ericus princeps quo precioue fuit
Teſtis adeſt Badeborn cuius iã preſul habetur
Quẽ plebs tota fouet: laudat: honorat: amat
Oſnaburga docet: quid uirtus viuida poſſit
Que tribuit noſtro ſceptra ſacrata duci.

Ad Eundẽ Andræas Crappus, Guitten
bergius, Vtriuſq; Iuris Baccalaureus.
Stẽmata te Princeps decorant generoſa parentũ
Brunſuigæ & patriæ: gloria magna: domus
At mage põtificalis honos te attollit: honeſtat:
Vixq; dabunt ſimilẽ: poſtera ſecla: virum:
Ingenio præſtas facili: ſermoneq; cunctos
Vincis: ut æthereos: magnus Apollo: deos
Iuſticiã: ſine qua: nec regna: nec oppida creſcũt
Aſſidua princeps integritate colis
Om̃ibus: ut meriti ſunt: premia digna: repẽdis:
Qui tibi ſic uiuens: nomẽ in orbe paras:
Ne tibi cõmiſſos uoret: hinc expellitur oĩs
Te duce: tartareus: qui nocet uſq;: lupus.
Cætera quid referẽ nil nõ laudabile: Princeps
Eſt in te: magni: gratia rara: Iouis.

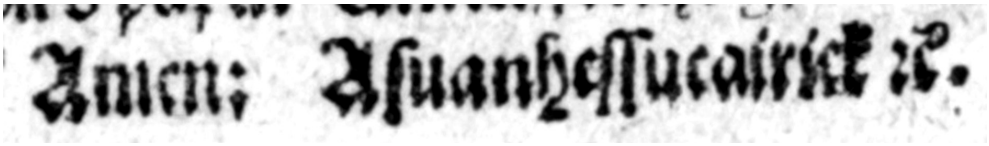
Hẽningus Iordanus, Halberſtadius M,
Othoni Beckman Vuartbergio.
Sepius Aonios inuitas carmine cygnos
Carmina quæ mittis rarius ipſe lego

5 PAV. 1509 m. *Panegyricus Othonis Beckman Vuartbergii Artiũ p*[ro]*feſſoris*..., f. 23r

detalesnis tekstologinis gretinimas su šaltiniu, kuris tiesiogiai nulėmė dviejų pirmųjų Katekizmo prakalbos eilučių atsiradimą.

Esame linkę manyti, kad M. Mažvydui tiesioginės įtakos padarė Koburge išleista satyrinė publikacija: Pasquillus. *New Zeyttung Vom Teuffel* ([Coburg], 1546), arba jos pakartotinė 1546–1547 m. laida. Titulinis puslapis rodo, jog knyga, kaip ir *1547 m. katekizmas*, išoriškai vaidina anoniminės publikacijos vaidmenį. Žanriniu požiūriu ji apsimeta esanti: 1) tuometinės žiniasklaidos skrajutė (*Zeyttung*), kuri neva tiksliai vaizduoja aktualius įvykius, ir 2) paskvinada (italų *pasquinata*), pakabinta prie Pasquino statulos Navonos aikštėje Romoje. Pastaroji aplinkybė paaiškina, kodėl prie metų trūksta nuorodos apie išleidimo vietą (taip pat ir vėlesnėse knygos laidose). Kaip bebūtų, kūrinio autorystė ant titulinio puslapio nominaliai yra tvirtai susieta su legendiniu romiečiu batsiuviu, vardu Pasquino.

Tikrąją teksto autorystę atskleidžia nesudėtinga kriptograma, pateikta pačiame leidinio gale: <...> *Amen; Afuanhcſſucairick* [et]*c*.

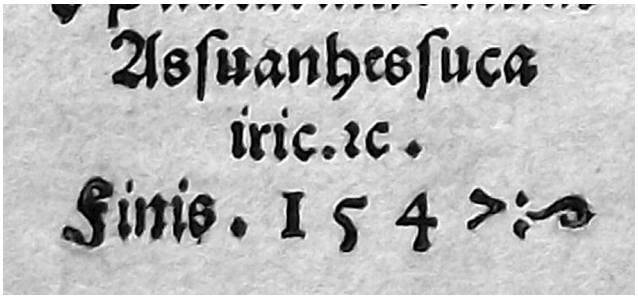


6 PAV. C. Schnausso 1546 m. Koburge išleistos reliacijos kriptograma, f. 12r

Skaitant anagramą atbulai, iškyla autoriaus vardas, pavardė ir profesinė veikla: *A–ſchnauſ–ciriacuſ–k*, t. y. A[pote]k[arius] / A[pothe]k[er] Ciriacus Schnaus, arba *k–ciriacuſ–ſchnauſ–A*, t. y. k[oburgische] Ciriacus Schnaus A[potheker]. Apie 1550 m. Koburge tas pats asmuo išleido kitą knygą, kur save pažymėjo (ant titulinio puslapio) santrumpa *C.S.A.* (= *Ciriacus Schnauß Apotecker*): *Ein ſchön newes Lied/ von || dreyen ſchwatzenden Hannen/ lernt wie die || warheyt allzeyt verhaſt/ vnnd offtmals || mit dem todt geſtrafft wirt/ Jm || Speten thon* [et]*c.*|| *Zucht ehr vnd lob/ Chriſtlich || verendert durch C.S.A. Darinn vmb drey || Hauptſtůck zur ſeligkeyt gebeten/ vnd || menschlich verdienſt ver=||worffen wirt*. (*Jn der Fürſtlichen Stadt Coburgk/ trückts || Ciriacus Schnauß Apotecker*, [1550])[7]. Santrumpų šalia asmenvardžių – ***A*** (*apotekarius*), ***P*** (*pater*), ***BA*** (*baccalaureus artium*), ***BJ*** (*bac. juris*), ***BM*** (*bac. medicinae*), ***MA*** (*magister artium*), ***MD*** (*medicinae doctor*), ***DJU*** (*doctor juris utriusque*) ir pan. – prireikdavo reprezentaciniais tikslais, kad visiems būtų aišku, jog knygos kūrėjas nėra koks paprastuolis, bet akademinį titulą ir tam tikrą socialinę padėtį pasiekęs asmuo.

[7] VD16 S 3185-3186. Leidimo egz. prieinamas internete: http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht?PPN=PPN668835753&PHYSID=PHYS_0015&DMDID=

Panašių „kriptogramų“ dešifravimas didesnių problemų nekėlė, nes amžininkai gebėjo skaityti vertikaliai ir atbulai. Tai gerai parodo visi pakartotiniai knygos leidimai (XVI a.), kur anograma paliekama sveika savo vietoje (nesuprantamą „abrakadabrą“ šalintų arba iškraipydami gadintų). Knygos 1547 m. čekiškoje laidoje kriptograma taip pat buvo suprasta, bet truputį supaprastinta. Leidėjas numetė finalinę raidę <k> ir dėl skaitymo patogumo grafiškai aktualizavo autoriaus pavardę: *Aſſuanhcſſuca || iric.* [et]*c.* (*A–s̲chnauſs̲–ciriacuſ*, t. y. A[potheker] Schnauss Ciriacus).

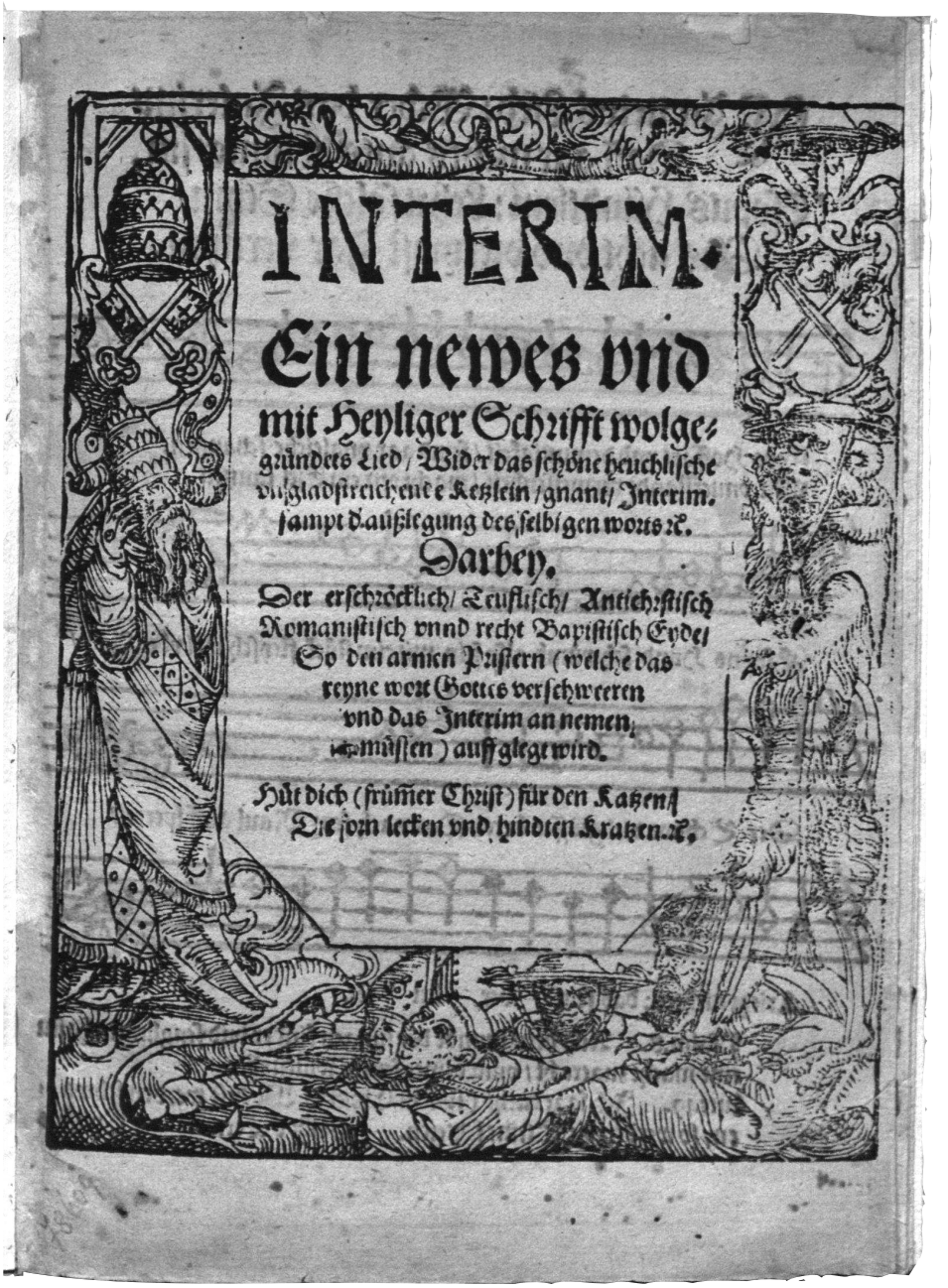


7 PAV. C. Schnausso kriptograma 1547 m. čekų leidime, f. 21v

Kaip ir kiti tos epochos intelektualai, Koburgo vaistininkas Cyriacus Schnaussas (*Ciriacus / Cyriakus / Ciriax Schnauß*, 1512–1571), žinomas kaip leidėjas (1546–1564) bei uolus Liuterio siekėjas pamfletistas, mėgavosi įvairiais kombinatorinės poetikos ištekliais. Šiuo atžvilgiu ypač pasižymi nedatuota knygelė, kuria jis reagavo į 1548 m. Augsburgo interimą: *INTERIM•* || *Ein newes vnd* || *mit Heyliger Schrifft wolge=* || *gründets Lied / Wider das ſchöne heuchliſche* || *vñ/ gladſtreichende Ketzlein / gnant / Jnterim.* || *ſampt d. außlegung des ſelbigen worts* [et]*c.* || *Darbey.* || *Der erſchröcklich / Teufliſch / Antichrſtiſch* || *Romaniſtiſch vnnd recht Bapiſtiſch Eyde /* || *So den armen Priſtern (welche das* || *reyne wort Gottes verſchweeren* || *vnd das Jnterim an nemen* || *müſſen) auffglegt wird.* || *Hüt dich (frům̃er Chriſt) für den Katzen /* || *Die forn lecken vnd hindten Kratzen.* [et]*c.*[8]

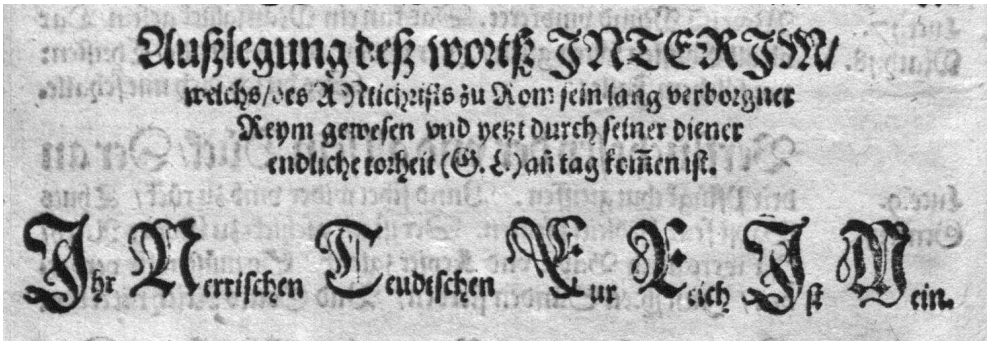
Leidinio pamatą sudaro Šventojo Rašto pagrindu (*mit Heyliger Schrifft wolgegründets Lied*) parašytas eilėraštis (ff. 2r–3v), kuriame aptinkame net dviejų asmenų personalinį akrostichą: ***C-I-R-I-A-C-V-S–S-C-H-N-A-V-S–Johannes–Bawer–Schmidt*** (Ciriacus Schnaus, Johannes Bauerschmidt). Atlikdamas parateksto funkciją, dvigubas skirtingų rūšių (raidinis ir leksinis)

[8] VD16 B 841. Prieinama internete: http://digital.bib-bvb.de/view/bvbmets/viewer.0.6.1.jsp?folder_id=0&dvs=1511797665734~286&pid=4206507&locale=cs&usePid1=true&usePid2=true#



8 PAV. C. Schnausso Interimo (po 1548. V. 15) titulinis lapas. Titulinis rėmelis tinka 1546 m. reliacijai apie popiežių ir Velnią (galbūt jai ir buvo pagamintas): kairėje pavaizduotas popiežius (Alessandro Farnese kriptoportretas), dešinėje – velnias, apačioje pragaro nasrai praryja katalikų kunigus

akrostichas subtiliai nusako autorystę, t. y. nurodo eiliuoto kūrinio autorių (-us) ir / arba knygos leidėją (-us). Tuoj po eilėraščio yra pateiktas (f. 3v) kitas kombinatorinis pratimas, kuris skaitytojui išaiškina tikrąją žodžio *Interim* reikšmę:



9 PAV. C. Schnausso Interimo (po 1548. V. 15) fragmentas, f. 3v

Außlegung deß wortß J N T E R J M /
welchs/ des ANntichriſts zu Rom ſein lang verborgner
Reym geweſen vnd yetzt durch ſeiner diener
endliche torheit (G[ott] L[ob]) añ tag komẽn iſt.

Jhr **N**erriſchen **T**eudtſchen **E**ur **R**eich **J**ſt **M**ein.

C. Schnausso kombinatorinės teksto gudrybės atitinka to laiko įpročius, skaitytojų lūkesčius bei įgūdžius. Jo sukurti akrostichai ir kriptorgramos tipologiškai svarbūs nagrinėjant M. Mažvydo prakalbą, bet tekstologinis ryšys apčiuopiamas kitame lygmenyje, dėl to grįšime prie publikacijos: Pasquillus. *New Zeyttung Vom Teuffel* ([Coburg] 1546).

Reliacija apie Velnią yra satyrinio pobūdžio kūrinys, kur humanistinio dialogo forma išradingai suderinta su visai kitonišku pradu. Apie gyvenimą ir įvairias dienos aktualijas tarpusavyje atvirai kalbasi du bičiuliai: popiežius Paulius III (Alessandro Farnese) bei viso pragaro tvarkytojas Velnias. Suradę bendrą kalbą, broliukai aptaria nepavydėtiną popiežiaus padėtį, Šmalkaldeno karo eigą bei jo perspektyvas, Tridento susirinkimo derybas ir daugybę kitų politinių temų. Komiškumo pasiekiama įvairiais būdais. Popiežius, išgirdęs apie Bibliją, visada išsigąsta iki kraujo sustingimo. Kadangi Biblijos katalikų vadas vengia ir jos visai neskaito, apie Šventraštį „mieląjį Poviliuką“ informuoja pats nelabasis, kuris tampa panašus į krikščionišką pamokslininką. Satyrinis Velnio ir popiežiaus pokalbis savo turiniu yra labai tolimas *1547 m. katekizmui*, tačiau juos jungia reklamos kalbos elementai.

Reklama, susijusi su leidyba bei knygų platinimu, persmelkia visas aptariamosios reliacijos laidas. Tai daroma neįkyriomis meno priemonėmis. Vienminčiam pašnekovui popiežius slaptai išduoda didžiausią savo rūpestį bei baimę. Prieš 15 metų Vitenberge buvo išleista M. Liuterio knyga *Warnung an seine lieben Deutschen*[9], kurią dabar reformatai ketina išleisti pakartotinai. Popiežiaus manymu, geriau netekti 30 tonų aukso, negu vėl sulaukti šios knygos, dėl to kartu su kardinolais, vyskupais, abatais, prelatais, klebonais ir visais kitais pavaldiniais jis jas superka ir degina. Popiežių užjaučia Velnias, kuris, savo ruožtu, pataria netaupyti lėšų, idant ir tas paskutinis vokiečių žemėje dar išlikęs egzempliorius būtų rastas ir laiku sunaikintas. Priešingu atveju – knygai iš naujo paplitus – į pragaro spąstus pateks žymiai mažiau žmonių. Knygos įvertinimas ištartas Velnio bei popiežiaus lūpomis čia (ff. 5r–5v) veikia kaip reklama, kuri tikrąjį krikščionį verčia įsigyti tokį „pavojingą“ leidinį.

Koburge 1546 m. išleista reliacija *New Zeyttung Vom Teuffel* ir jos vėlesnės vokiškos laidos motyvuoja pirkti netrukus išeisiančią arba ką tik išspausdintą knygą – *Warnunge || D. Martini Luther/ an ſeine || lieben Deudſchen/ vor etlichen Jaren ge= || ſchrieben auff dieſen fall/ ſo die Feinde || Chriſtlicher Warheit dieſe Kirchen vnd || Land/ darinne reine Lehr des Euan= || gelij geprediget wird/ mit Krieg || vberʒiehen vnd ʒerſtören || wolten. || Mit einer Vorrede Philippi || Melanthon. || Witteberg/ || Gedruckt durch Hans || Lufft. || 1546* [10]. Tais pačiais 1546 m. Įspėjimas buvo pakartotinai išspausdintas Niurnberge (VD16 L 7345–7347), Strasbūre (VD16 L 7348), Tiubingene (VD16 L 7349); 1547 m. – dar kartą Vitenberge (VD16 L 7352). 1547 m. čekų laidoje (Paſſquillus: *Nowiny o Cʒertu a Papeʒy...*, apie ją toliau) popiežiaus bei Velnio pareiškimai reklamuoja atitinkamą čekišką Įspėjimo variantą, išspausdintą vėliau už reliaciją tais pačiais 1547 m.: *Weyſtraha Doktora Marti|| na Luthera k ſveym mileym Niemcom/ před niekoli|| ka Lethy ſepſana/ na takowey konetʒ/ kdyby nepřá=|| tlé prawdy Křeſtianſké na gegich Cýrkwe a || do gich ʒemij wnichʒ ſe čiſté včenij Swa|| tého Evangelium káže wáleč|| ně přitáhnauti / a gich z=|| kážce býti chtěli/ yaké|| hoby wtom ʒ=|| puoſobu po=|| žiti mie|| li. || Teeʒ y Předmluwa a nebo napomenutij wysoce vče=|| ného muže Filipa Melancktona kterauʒ geſt včinil || natuto weyſtrahu / Léta tohoto. 1547. w Wit|| temberce* [et]*c. O čeʒ ſau ſe ti dobřij Towaryſſy Cʒert || ʒ Papeʒem welmi ſtarali aby*

[9] Turimas omenyje šis leidimas: *Warnunge || D. Martini Lu=||ther/ An ſeine || lieben Deud=||ſchen* (*Gedruckt ʒu Wittemberg || Durch Hans Lufft* || M.D.XXXI). VD16 L 7340–7342.

[10] VD16 L 7350–7351. Prieinama internete: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ200418609.

na Gewo newyſſlo. (*Wytiſſtěno a dokonano* [v Mladé Boleslavi u Václava Oustského] *Leta. 1547*)[11].

Prie popiežiaus frustracijos ir Velnio susirūpinimo grįžtama dar kartą kitoje reliacijos dalyje (ff. 10r–10v). Reklamuojamos knygos pavadinimas čia antrą kartą išskirtas tipografiškai – išspausdintas didelėmis literomis. Velnias nuoširdžiai gailisi savo draugo ir apskritai visų katalikų, nes popiežiui pražūtinga knyga, jo spėjimu, nebus labai brangi, ir žmogus, atsisakęs gardesnio kąsnio ir gėrimų, iš sutaupytų pinigėlių galės ją įsigyti. Su tuo apgailestaudamas sutinka ir popiežius, kuris paviešina preliminarų kainoraštį. Lyg būtų koks leidėjas ar spaustuvininkas, jis pareiškia, kad knyga bus pigi, vargu ar kainuos daugiau negu tris kreicerius. Su prakalba ji bus brangesnė, bet ir taip keturių kreicerių neviršys. Popiežiui patiktų, jei būtų pardavinėjama bent už tris–keturias kronas, nes tokiu atveju ji būtų nepasiekiama smalsiai ir teisybės trokštančiai liaudžiai.

Taigi reliacija išsamiai informuoja apie gretimą M. Liuterio knygos pasirodymą ir skatina jos pirkimą. Kaip leidėjas, C. Schnaussas nepamiršta ir savo literatūrinio darbo, kurį reklamos išgalėmis tinkamai aprūpina tituliniame puslapyje. Kadangi publikacija neva yra anoniminė, į skaitytojus kreipiasi pati knyga (toliau šią teksto atkarpą vadinsime „invokacija į skaitytojus“). Ji prašo save pirkti ir skaityti:

Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich in Treuen
Dein gelt ſol dich gewißlich nicht reuen
Thu ich dan nicht frey die warheit ſagen
So magſtu mich vor dem Bapſt verklagen

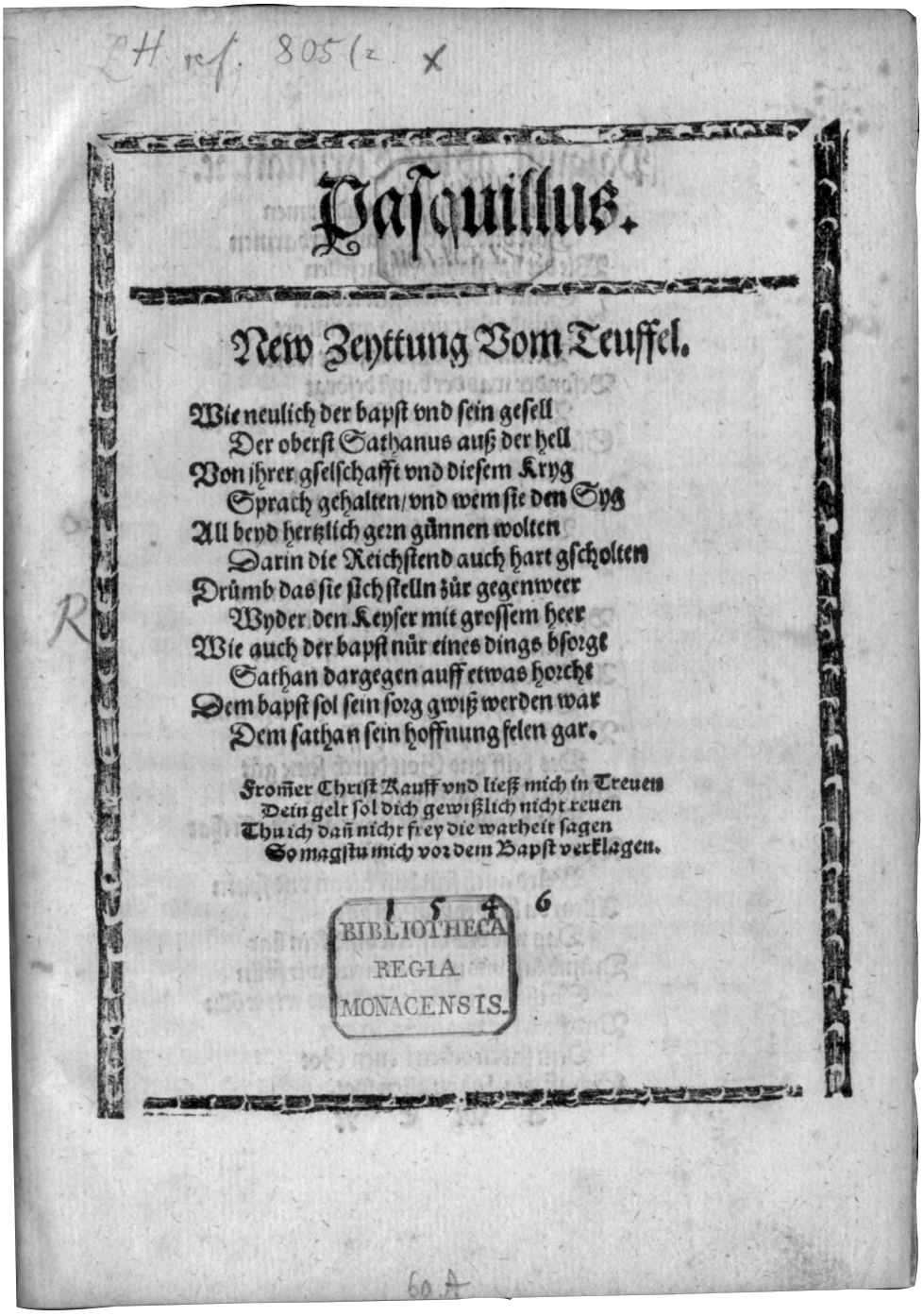
„Ištikimasis krikščionie, pirk ir skaityk mane pasitikėdamas.
Tau tikrai nereikės gailėtis dėl savo pinigo,
O jeigu aš nesakau teisybės,
Tu galėsi mane apskųsti popiežiui.“

Vokiškąjį 1546 m. originalą, nagrinėjant inicialinį dvieilį M. Mažvydo prakalboje, pravartu palyginti su čekiška reliacijos adaptacija, nes pastarajame 1547 m. leidinyje aptariamoji invokacija į skaitytoją funkcionuoja šiek tiek kitaip. C. Schnaussas tituliniame puslapyje (f. 1r, žr. toliau) nurodė knygos pavadinimą (a), jos trumpą eiliuotą turinį (b) ir, pagaliau, knygos invokaciją į skaitytoją (c), kurią kaip pagalbinį reklamos elementą išskyrė vizualiai. Kitoje

[11] Čia ir toliau pateikiamos nuorodos pagal duomenų bazę „Knihopis“. Knihopis 5126. Egz. prieinamas: https://books.google.cz/books?vid=NKP:1002400497&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false.

lapo pusėje (f. 1v) pasirodė eiliuotą prakalba (d, e), kurioje Pasquino paaiškina kūrinio atsiradimo aplinkybes bei plačiai moralizuoja. Čekų leidėjas, Václav'as Oustský'is, šiek tiek kitaip sudėjo išvardytus vienetus (a, c̲, b̲, d ...), invokaciją nukreipė į skaitytoj*us* (t. y. pavartojo daugiskaitos formas) bei įdomiai modifikavo prakalbą (f). Plg.:

	1546 f. 1r		1547 f. 1r
	Paſquillus.		**Paſſquillus:**
a	**New Zeyttung Vom Teuffel.**	a	**Nowiny o Czertu a Papezy:**
b	Wie neulich der bapſt vnd ſein geſell Der oberſt Sathanus auß der hell Von jhrer gſelſchafft vnd dieſem Kryg Sprach gehalten/vnd wem ſie den Syg All beyd hertzlich gern günnen wolten Darinn die Reichſtend auch hart gſcholten Drůmb das ſie ſich ſtelln zür gegenweer Wyder den Keyſer mit groſſem heer Wie auch der bapſt nůr eines bſorgt Sathan dargegen auff etwas horcht Dem bapſt ſol ſein ſorg gwiß werden war Dem ſathan ſein hoffnung felen gar.		Dwau ſobie wiernych a ſtaupenych To || waryſſych / a gegich o nyniey || ſſych przibiezych ſpo || lecznem || Rozmlauwanij **M**ilij Krzeſtiane Kupugte a cztiete mne duowier || nie / Shledate zie tiech Peniez za mne neda || te marnie / Geſtli zie wteto wie || cy nebudu prawdy || wyprawo || wati Můzte mne ztoho trzeba || przed Papezem Obzialowati.
c	Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich in Treuen Dein gelt ſol dich gewißlich nicht reuen Thu ich dañ nicht frey die warheit ſagen So magſtu mich vor dem Bapſt verklagen. 1546		



Pasquillus.

New Zeyttung Vom Teuffel.

Wie neulich der bapſt vnd ſein geſell
Der oberſt Sathanus auß der hell
Von jhrer gſelſchafft vnd dieſem Kryg
Sprach gehalten/ vnd wem ſie den Syg
All beyd hertzlich gern günnen wolten
Darin die Reichſtend auch hart gſcholten
Drümb das ſie ſich ſtelln zür gegenweer
Wyder den Keyſer mit groſſem heer
Wie auch der bapſt nür eines dings bſorgt
Sathan dargegen auff etwas horcht
Dem bapſt ſol ſein ſorg gwiß werden war
Dem ſathan ſein hoffnung felen gar.

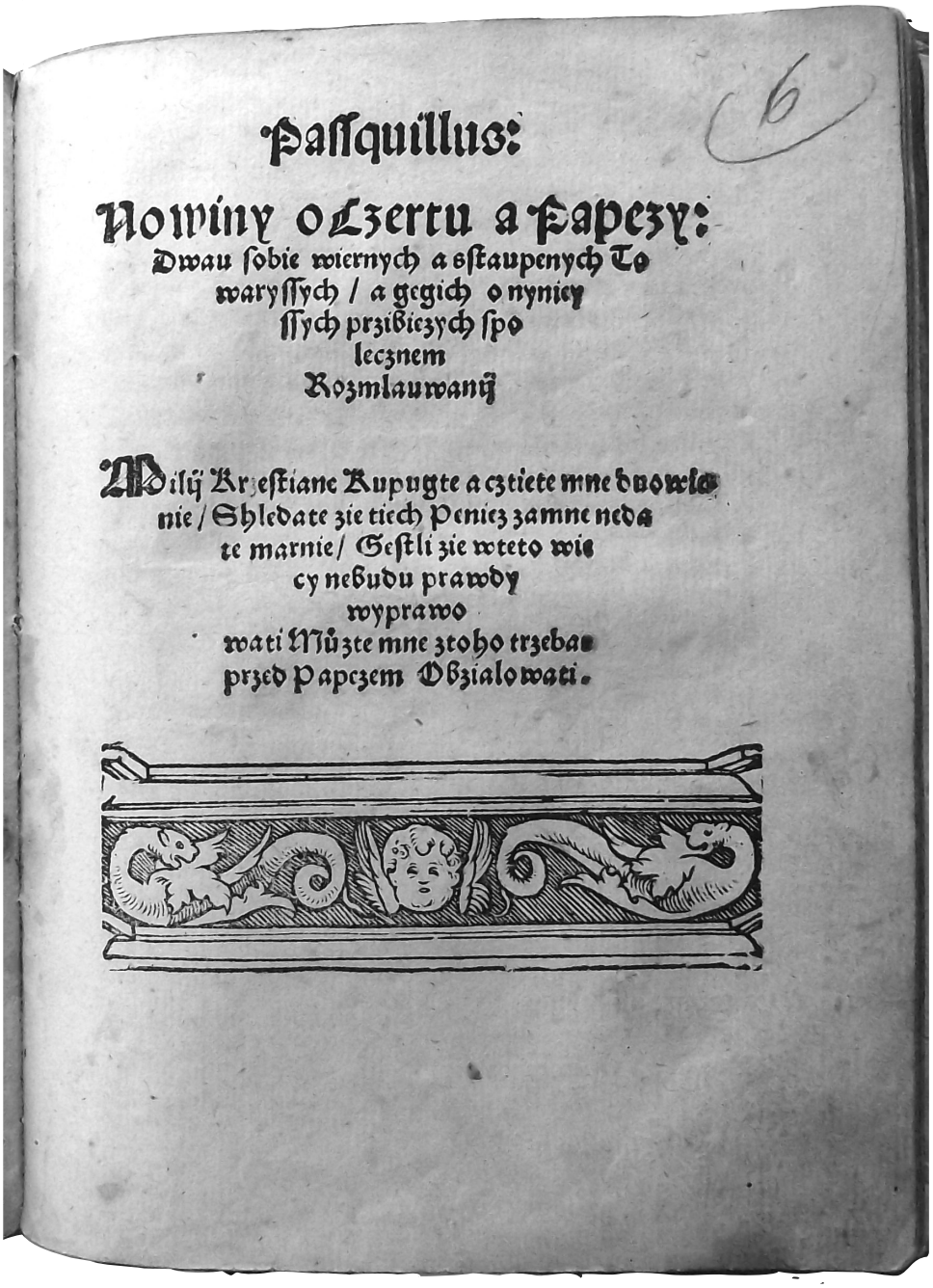
From̃er Chriſt Kauff vnd ließ mich in Treuen
Dein gelt ſol dich gewißlich nicht reuen
Thu ich dañ nicht frey die warheit ſagen
So magſtu mich vor dem Bapſt verklagen.

1546

BIBLIOTHECA
REGIA
MONACENSIS.

10 PAV. Koburgo 1546 m. C. Schnausso reliacijos titulinis lapas

	f. 1v		f. 1v
d	**Paſquill, ad lect. Chriſtian. [et]c.**		
e	Frum̃en Chriſten reich vnd armen Hẽort vnd laſt euchs auch erbarmen Wie der Bapſt vnd ſeim geſellen Gottes wort vertilgen wöllen Ich ſtundt yetzt neulich an eim ort Vernam ihr anſchleg alle wort Beſonder was der Bapſt beſorgt Vnd anch worauff der ſathan horcht Sie wůrden mein zu baldt gewar Das ſie es nicht volendten gar Doch was ich daruon hab behalten Will ich kůndt thun jung vnd alten Zu ehren meinem vatterlandt Den Freyen deutſchen hochgenant Bſonder dem Euangeliſchen bündt Nach welchem beiſſen dieſe hündt Auff das yderman jung vnd alt Des bapſts ſorg war mach/mit gewalt Vnd ſich vors ſathans hoffnung hůt Des helff vnd Gott durch ſeine gůt Welcher dañ allen falſchen rhat Des bapſts/ſampt ſeiner gſelſchafft that Vns alln zu gut wirdt offenbarn Wůrd auch ſein hilff nit an vns ſparn Allein da leit der mangel gar Das wir vns beſſern vmb kein har Drůmb laſt vns nůr thun was wir ſolln So thut Gott widrůmb was wir wv̊lln Vnd ſteth bey vns inn aller not Dem ſelben lieben treuen Got Sey Ewig Lobon allen ſpot. A M E N		



Passquillus:

Nowiny oCzertu a Papezy:
Dwau sobie wiernych a ostaupenych To
waryssych / a gegich o nyniey
ssych przibiezych spo
lecznem
Rozmlauwanij

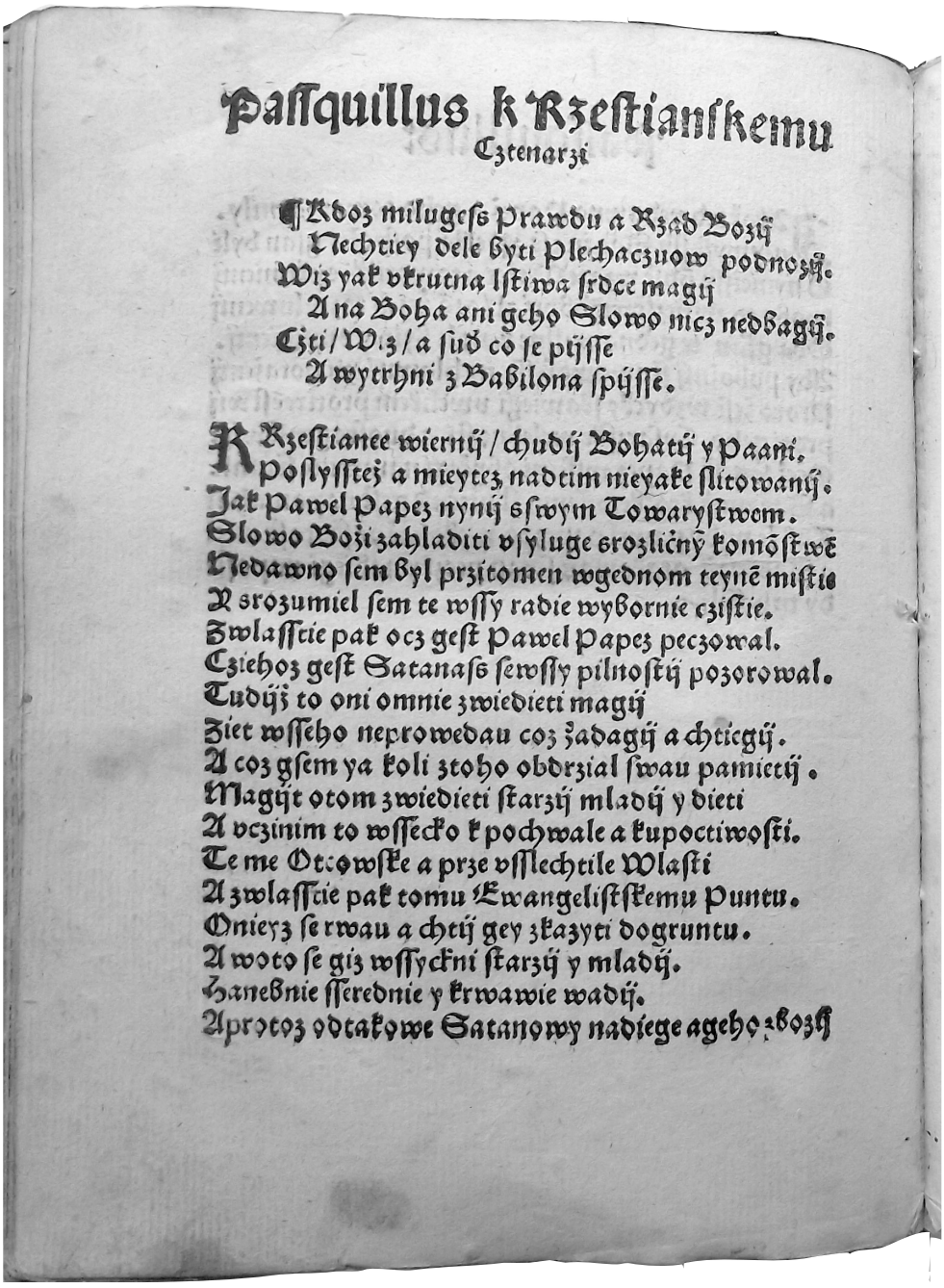
Wilij Krzestiane Kupugte a cztiete mne dwowle
nie / Shledate zie tiech Peniez zamne neda
te marnie / Gestli zie wteto wie
cy nebudu prawdy
wyprawo
wati Mużte mne ztoho trzeba
przed Papczem Obzialowati.

11 PAV. C. Schnausso reliacijos 1547 m. laida čekų kalba, titulinis lapas

f. 2r f. 2r

f	Bapſt. **A**ch wehr O wehe... [reliacijos tekstas]	b	Paſſquillus: **J**Akoʒ ted nedawno Papeʒ a geho towarys̈ mily. neywyſsſſy Satanaſs ʒPekla poſpolu gsau byli O nynieiſſy p̃ dſe wʒate Walce a towariſkẽ spřiʒnienij kdoby to witieʒſtwij obdrʒal/otõ mieli roʒmluwenij Oba gſau te gednomyſlne wuole byli y vmijnienij. Aby poboʒnij ſtawowe řiſſe nahlawu byli poraʒenij Proto ʒeſe wʒdycky ſtawiegi vwelikem protiwẽſtwij. proti geho Cyſarʒſke welebnoſti a duoſtogenſtwij. Očeʒ ſe geſt Papeʒ wſſemi obyčegi naramnie ſtaral. a Satanaš kto̊ kewſſemu ſkutečnie gest napomahal Tak ʒe wʒdy pawel papeʒ to vykonal oč ſtaroſt miel a Satanaš otakowau ſwau peczi y nadiegi napoſle dy prʒyſſel: ~

f. 2v		f. 2v	
f	[reliacijos tekstas]	d	**Paſſquillus k Kʒeſtianſkemu Cʒtenarʒi**
		f	Kdoʒ milugeſs Prawdu a Rʒad Boʒij Nechtiey dele byti Plechacʒuow podnoʒij. Wiʒ yak vkrutna lſtiwa ſrdce magij A na Boha ani geho Slowo nicʒ nedbagij. Cžti / Wiʒ / a ſuď co ſe piȷſſe A wytrhni ʒ Babilona ſpiȷſſe.
		e	KRʒeſtianee wiernij / chudij Bohatij y Paani. Poſlyſſtež a mieyteʒ nadtim nieyake ſlitowanij. Jak Pawel Papeʒ nynij ſwym Towaryſtwom. Slowo Boži ʒahladiti vſyluge sroʒličnỹ komõſtwẽ Nedawno ſem byl prʒitomen wgednom teynẽ miſtie I sroʒumiel ſem te wſſy radie wybornie cʒiſtie. Ʒwlaſſtie pak ocʒ geſt Pawel Papeʒ pecʒowal. Cʒiehoʒ geſt Satanaſs ſewſſy pilnoſtij poʒorowal. Tudijž to oni omnie ʒwiedieti magij Ʒiet wſſeho neprowedau coʒ žadagij a chtiegij. A coʒ gſem ya koli ʒtoho obdrʒial ſwau pamietij. Magiky otom ʒwiedieti ſtarʒij y dieti A vcʒinim to wſſecko k pochwale a kupoctiwoſti. Te me Otcowſke a prʒe vſſlechtile Wlaſti A ʒwlaſſtie pak tomu Ewangeliſtſkemu Puntu. Onieyʒ ſe rwau a chtij gey ʒkaʒyti do gruntu. A woto ſe giʒ wſſyckni ſtarʒij y mladij. Hanebnie ſſerednie y krwawie wadij. Aprotoʒ od takowe Satanowy nadiege a geho ʒboʒij



Passquillus k Rzestianskemu
Cztenarzi

¶ Kdoz milugess Prawdu a Rzad Bozy
Nechtiey dele byti Plechacznow podnozy.
Wiz yak vkrutna lstiwa srdce magy
A na Boha ani geho Slowo micz nedbagy.
Czti / Wiz / a suď co se ptysse
A wytrhni z Babilona spysse.

R Rzestianee wierny / chudy Bohaty y Paani.
Poslyssteż a mieytez nadtim nieyake slitowany.
Jak Pawel Papez nyny swym Towarystwom.
Slowo Bozi zahladiti vsyluge srozlicny komoſtwe
Nedawno sem byl przitomen wgednom teyne mistie
A srozumiel sem te wssy radie wybornie czistie.
Zwlasstie pak ocz gest Pawel Papez peczowal.
Czihoz gest Satanass sewssy pilnosty pozorowal.
Tudyż to oni omnie zwiedieti magy
Ziet wsseho neprowedau coz žadagy a chticgy.
A coz gsem ya koli ztoho obdrzial swau pamiety.
Magyt otom zwiedieti starzy mlady y dieti
A vczinim to wssecko k pochwale a kupoctiwosti.
Te me Otcowske a prze vsslechtile Wlasti
A zwlasstie pak tomu Ewangelistskemu Puntu.
Onieyz se rwau a chtiy gey zkazyti dogruntu.
A woto se giz wssyckni starzy y mlady.
Hanebnie sserednie y krwawie wady.
Aprotoz odtakowe Satanowy nadiege ageho zbozy

12 PAV C. Schnausso reliacijos 1547 m. čekų laida, prakalba su eiliuota įžanga, f. 2v

	f. 3r		f. 3r
f	[reliacijos tekstas]	e	Vchoweiʒ nas wkryſtu nam vcʒiniena Miloſt Boʒij A tak ty wſſecky Papeʒowy ffaleſſne rady I geho Towaryſtwa budau ʒgeweny tady Dle naſſeho budaucyho wſſeho dobreho Ne opuſtijt Buoh a Pán pomocý lidu ſweho Ale ten neywietſſy nedoſtatek přinas geſt naten čas Ʒie naſſych ʒiwotuow nepolepſſugem ani ʒawlas Neʒ geſtli ʒie my to coʒ naleʒij budeme cʒiniti Vcʒinijt nam Buoh ʒaſe to coʒ my budeme chtiti Gemuʒto w Trogicy neroʒdilne bud cʒieſt a chwala Kteraʒ ſe gemu prʒedwieky wiekuow dala A dijti ſe bude wʒdy beʒprʒeſtanij Nawiecʒne wieky beʒ ſkona[n]ij Amen

1546 m. ir 1547 m. leidinių gretinimas atskleidžia, kad C. Schnausso sugalvotas reklaminis ketureilis pasižymėjo patrauklumu bei gyvybingumu (apie tai dar kitame skyriuje). Parateksto sudėtyje invokacija į skaitytoją iš pradžių atliko (vokiečių originale) pagalbinį vaidmenį, dėl to Koburgo leidėjas ją išspausdino mažesne fraktūra. Čekų laidoje reklamos kūrinėlis buvo „paaukštintas“, t. y. jo teisės buvo sulygintos su pavadinimo: tituliniame puslapyje šis eiliuotas fragmentas pratęsė kūrinio antraštę. Negana to, ketureilis padarė įtakos prakalbai! Pagal prabylančios knygos pavyzdį čekų vertėjas arba leidėjas jai prirašė eiliuotą įžangą, t. y. fragmentą *f*, kurią galėtumėme išversti taip:

„Kas myli teisybę ir Dievo tvarką
Nenorėk pasilikti plikuolių atloša[12].
Veizdėk, kokių turi piktų bei klastingų širdžių,
Visai nepaiso Dievo bei jo žodžių.
Skaityk, veizdėk ir parašytą permanyk
Ir iš Babilono[13] greitai išplėšyk“.

Nesunku pastebėti, kad imperat. *Cʒti* ‘skaityk’, *Wiʒ* ‘žiūrėk’, *ſud*’ ‘turėk supratimą, permanyk’, *wytrhni* ‘išplėšk’ praplečia ankstesnius knygos raginimus: vok. sg. *Kauff* ‘pirk’, *ließ* ‘skaityk’ ir č. pl. *Kupugte* ‘pirkite’ ir *cʒtiete* ‘skaitykite’.

Kitaip sakant, 1547 m. čekų publikacijoje, palyginus su vokiečių originalu, pastebime įdomią tendenciją: vaizdingas reklaminis tekstelis nuo titulinio

[12] Turimi omenyje (gen. sg. *Plechacʒuow*) katalikų šventikai: tonzūruoti kunigai bei vienuoliai (nom. sg. č. *plecháč* ‘turintis plikę; katalikų dvasininkas’). Nom. sg. č. *podnož* ‘kojų atrama’.

[13] Iš katalikų bažnyčios spąstų (aliuzija į Mat. 1,11–18).

puslapio keliauja toliau į prakalbą. Šios tendencijos tąsą ar pasekmę mes linkę matyti *1547 m. katekizme*. Pažymėtina, kad č. verb. *ſud'* 'sudaryk supratimą, permanyk' (žodžių junginyje *ſud' co ſe pijſſe* 'permanyk kas yra rašoma') semantiškai koreliuoja su M. Mažvydo panaudotu imperatyvu *permanikiet* (*tatai ſkaitidami permanikiet*), o pl. vokat. *BRalei ſeferis* ir imperat. *imkiet*, *ſkaitikiet*, *permanikiet* savo ruožtu gramatiškai atitinka č. pl. *Milij Krzeſtiane*; *Kupugte*, *czſtiete*. Nurodytos aplinkybės leidžia atsargiai kelti hipotezę, kad M. Mažvydas bus žinojęs ir atsižvelgęs būtent į čekiškąją knygos laidą, mat ji dabar daro pereinamosios grandies (nuo 1546 m. *New Zeyttung Vom Teuffel* prie *1547 m. katekizmo*) įspūdį. Reliatyviosios chronologijos atžvilgiu tokia galimybė įmanoma ir svarstytina. Sprendžiant pagal kolofoną, pagrindinį *1547 m. katekizmo* tekstą užbaigė spausdinti 1547 m. pabaigoje (*VIII diena Meneſes Sauſia* (= gruodžio)). Tada arba dar vėliau buvo išspausdintas paskutinis spaudos lankas, kurį (pridėtinį oktofilinį sąsiuvinį A) sudarė titulinis lapas, dedikacija, abi prakalbos ir elementorius[14]. Čekiškoji reliacija apie popiežių ir Velnią pasirodė ne vėliau kaip 1547. IV. 24 (t. y. prieš Mühlberko mūšį). Joje reklamuojamas M. Liuterio 1547 m. čekiškas Įspėjimas (38 lapų apimties, *in quarto*). Kad reklama turėtų prasmės, ją reikėjo paviešinti su laiko atsarga, tikriausiai pačioje 1547 m. pradžioje.

Taigi, yra pagrindo manyti, kad M. Mažvydui buvo žinoma 1547 m. publikacija – Paſſquillus: *Nowiny o Czertu a Papezy*. Čekų šaltinio skaitymas ir jo supratimas, turint omenyje „literatūrinės čekų kalbos ekspansiją" (Havránek 1939) į XIV–XVI a. lenkų kalbą, J. Sekluciano bei J. Maleckio katekizmų vertėjui jokių problemų kelti negalėjo[15]. Tačiau M. Mažvydui turėjo būti pasiekiami ir vokiški reliacijos variantai. 1547 m. tai buvo gerai prieinama ir tarp protestantų plačiai žinoma spaudos naujiena. 1546 m. ji buvo išleista *mažiausiai* penkis kartus. Koburgo vaistininko darbą (VD16 S 3180–3181, taip pat galbūt: VD16 S 3175 ir VD16 ZV 13961) du kartus 1546 m. išleido Augsburge

[14] Elementorius *Pygus ir trumpas mokſlas ſkaititi yr raſchity* į Katekizmo sudėtį galėjo patekti dėl banalių tipografinių priežasčių: po prakalbų reikėjo užpildyti vietą, kuri kitaip spaudos lanke liktų tuščia. Ši aplinkybė turėjo lemti ir elementoriaus apimtį.

[15] Priminkime, pavyzdžiui, J. Maleckio mintis, išdėstytas kalbos polemikoje *Defensio verae translationis corporis Catechismi in linguam Polonicam, adversus calumnias Joannis Seculeciani* (1547): „Hoc autem certo scias, neminem unquam literas sacras in linguam polonicam vere ac proprie vertere posse sine adminiculo linguae Bohemicae et sacrarum literarum lingua Bohemica editarum. Quandoquidem lingua polonica plurimum corrupta est usque adeo, ut nemo vere ac proprie polonice loqui novit, nisi Bohemicae linguae non ignarus fuerit. Adferrem ego tibi in medium multas dictiones latinas, quas nemo polonorum in linguam polonicam vere ac proprie vertere potest, nisi Bohemicae linguae non ignarus fuerit. Quales sunt pius, impius, beatus, benedictus, gloria laus, laudamus, benedicamus, adoramus, glorificamus etc." (Warmiński 1906: 199; Lenartowicz-Zagrodna 2011).

(VD16 S 3177 = VD16 S 3178; VD16 S 3179), bent po vieną kartą Niurnberge (VD16 S 3182) bei Strasbūre (VD16 S 3183). Dar vienas arčiau nelokalizuotas leidimas pasirodė tikriausiai 1546–1547 m. (VD16 S 3176). Visos šios reliacijos, kaip jau buvo pastebėta, propagavo ir lydėjo *Warnung an seine lieben Deutschen*. Dėl M. Liuterio autorystės paraleliai leidžiama knygų pora buvo populiari visuose protestantiškuose kraštuose. Kontrabanda jas gabeno į Čekiją, kur didelė paklausa nulėmė čekų vertimo pasirodymą. Be jokios abejonės, abi patrauklios antipopiežiškosios knygos buvo gausiai skaitomos ir Karaliaučiuje. Pabrėžkime, kad tai vyko *1547 m. katekizmo* pasirodymo išvakarėse.

Šiuo atžvilgiu būtų įdomus pasvarstymas, kaip lietuviškas dvieilis veikė / turėjo veikti tuometinį skaitytoją. Skaitančiai visuomenei knygos personifikacija, išreikšta raginimo žodžiais *Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich…* ir *Milij Krzeſtiane Kupugte a czтiete mne … Cзti / Wiз / a ſud' co ſe pijſſe…*, buvo puikiai žinoma iš šviežių 1546–1547 m. publikacijų. Skaitytojų akyse *1547 m. katekizmo* sudarytojas, užtikrindamas trumpalaikę[16] literatūrinę aliuziją, šią personifikaciją aktualizuoja: *BRalei ſeferis imkiet mani ir ſkaitikiet / || Jr tatai ſkaitidami permanikiet*. Reikia pridurti, kad to nedaro mechaniškai, t. y. elgiasi panašiai, kaip buvo padaryta ir 1547 m. čekiškajame leidime. Nors tai ir nėra pažodinis vertimas, glaudus santykis tarp vokiečių originalo, čekiškosios adaptacijos ir lietuviškosios teksto variacijos lieka puikiai atpažįstamas. Knygos raginimas visur prasideda vokatyvu išreikštu kreipiniu į tą patį adresatą, t. y. į skaitytoją / pirkėją (sg. *Fromer Chriſt* / pl. *Milij Krzeſtiane* – pl. ***B****Ralei ſeferis*), toliau panaudoti vienodos arba artimos semantikos imperatyvai (sg. *Kauff* / pl. *Kupugte* – pl. *imkiet*; sg. *ließ* / pl. *cztiete* / sg. *Cзti* – pl. *ſkaitikiet*; sg. *ſud'* – pl. *permanikiet*), sutampa jungtukas (*vnd* / *a* – *ir*), įvardis (*mich* / *mne* – *mani*) bei jų pateikimo seka sintagmos ribose.

Yra akivaizdus funkcinis postūmis: reklamos kalba > konceptuali prakalbos įžanga. Elementariai reklamai būdingą veiksmažodį *Kauff* / *Kupugte* M. Mažvydas pakeičia neutralesniu *imkiet*, nors pirminė semantika iš prakalbos niekur nedingsta (verb. *imti* ‘čiupti, stverti ranka, pirštais’, bet ir ‘pirkti, įgyti; skolinti’). Amžininkai, turėdami prieš akis C. Schnausso reklaminį ketureilį, t. y. suvokdami intertekstinį ryšį, M. Mažvydo dvieilį turėdavo suprasti ir šia reikšme: „Broliai seserys, pirkite mane ir skaitykit…“ Taigi reklamos šleifas, turint omenyje teksto genezę, Katekizmo toli gražu nepalieka. Kartu grynai utilitarinį tekstą M. Mažvydas, tikriausiai sekdamas čekų 1547 m. publikacija, apgaubė ir kitoniškomis intencijomis, prasmėmis.

Vienintelė vieta, kur prakalbos autorius nutolsta nuo vokiečių–čekų šaltinio (-ų) yra kreipinys, plg.: *Fromer Chriſt/ Milij Krzeſtiane* – ***B****Ralei ſeferis*. Tikslus

[16] XVI a. vidurio skaitytojų akiračiai mūsų laikais lieka sunkiai suvokiami, o kartais ir nepasiekiami, dėl to kadaise aktualūs intertekstiniai ryšiai prapuola.

pažodinis vertimas būtų *Ištikimieji / Mielieji / Drąsieji / Pamaldieji... krikščionys* (arba sg.), bet tokios laukiamos bei lauktinos pradžios Katekizme trūksta. Vietoj standartinio kreipinio M. Mažvydas vartoja pl. *BRalei feferis* arba sg. *Bralau milafis*. Kodėl? Tokį klausimą turėjo kelti ir pirmieji Katekizmo skaitytojai. Tuomet jis buvo aktualesnis negu dabar, nes buvo žinomas šaltinis, nuo kurio autorius „nužengia“ (t. y. teksto lygmenyje pažeidžia laukimo horizontą). Atsakymas skaitytojams, ko gero, piršosi pats: skaitytojui akivaizdų nutolimą nuo įprastų kreipinių ir originalo nulėmė pastanga sudaryti čia esantį akrostichą. Kitaip sakant, prakalbos resp. akrosticho pradžioje (pozicijoje prieš savo vardą) autoriui rūpėjo turėti raidę ***B*** (< ***b****accalaureus*), tačiau tinkamo lietuviško sinonimo vok. adj. *Frommer* arba č. *Milij*, kuris prasidėtų reikalingu priebalsiu, jis nerado[17].

4. Taigi, kurdamas lietuviškos prakalbos įžangą – t. y. inicialinį dvieilį, akrosticho sudėtyje sudarantį raidžių ***BJ*** kombinaciją ir atitinkantį 1547 m. čekų reliacijos fragmentą *f* , M. Mažvydas turėjo vadovautis apeliatyvine parateksto dalimi, būdinga to laikotarpio spausdintoms knygoms. Knygų sandaros struktūrinis vienetas, kurį, neradę geresnės sąvokos, pavadinome invokacija į skaitytoją, glaustai, patraukliai ir vaizdingai informuodavo (dažnai ketureilio forma ant titulinio lapo) apie leidinį, pritraukdavo skaitytojo dėmesį, pagaliau, skatindavo knygą įsigyti. Verta akcentuoti, kad prie šios kategorijos tekstų yra priskirtinos ir visos tos paralelės, kurios anksčiau buvo tekstologiškai gretinamos su M. Mažvydo dvieiliu.

1983 m. Anatolijus Nepokupnas atkreipė dėmesį (Nepokupnas 1983: 173; 1994: 71–72) į rankraštinį rusų kalbos žodyną ir pokalbių knygelę *Einn Russich Buch binn ich genanndt, / Ihm deutzschenn Lanndt gantz vnbekanndt / Der mich hatt geschriebenn denn Lasse godtt / Frolich Lebenn vnndt sterbenn Amenn. p. / Hilff godt was ich beginne, / Einn säligk ennde ich gewinne, / Der dies hatt geschriebenn / Gott gebe ihm nach gottes willenn zu Lebenn / Alhier Auff dieser erdenn, / Das seine sehll gott zu theill werde, / Thomas Schroue Ist ehr genannt, / Das er gott musse werden bekanndt. / Amenn, Anno Domini / 1546* (sign.: MS. slav. quart. 18; cituota pagal: Glück, Pörzgen 2009: 157), sudarytą vokiečių aukštaičių kalba ir dabar saugomą Jogailos bibliotekoje Krokuvoje (prieš karą: Staatsbibliothek zu Berlin Preußischer Kulturbesitz). Ukrainiečių baltistas pakartojo senesnę Michailo

[17] Panašų kombinatorinį mechanizmą, pagristą aliuzija į visų žinomą literatūrinį tekstą, galima įsivaizduoti ir mūsų laikais. Pamėgdžiodamas M. Mažvydo kriptografiją, straipsnio autorius vietoj vardo ir pavardės galėjo „pasirašyti“, pavyzdžiui, tokiu gudriu būdu: *Montego Bay, Montego Bay, baltistu aš dirbu čekų sostinėj.* Dar didesnės naudos būtų, jeigu vietoje laukiamo *Montego Bay* figūruotų junginys tipo *Habana drive*, kuris nusakytų akademinį titulą ir palengvintų asmens identifikaciją.

Aleksejevo tyrimo išvadą, pagal kurią kūrinio nuorašas buvo atliktas dėl leidybos poreikių (Алексеев 1951: 108). Kalbinį šaltinį, jo manymu, planavo / rengė išleisti 1546 m., o leidinį turėjo pradėti invokaciją „skaititaiap“ atitinkantis tekstas.

M. Aleksejevas invokaciją (ją vadino *стихотворное напутствие*) visiškai pagrįstai įžvelgė (Алексеев 1951: 108) pirmajame ketureilyje:

Einn Russich Buch binn ich genanndt,
Ihm deutzschenn Lanndt gantz vnbekanndt
Der mich hatt geschriebenn denn Lasse godtt
Frolich Lebenn vnndt sterbenn Amenn.

Šis ketureilis tipologiškai ir genetiškai yra gretintinas ir kildintinas iš C. Schnausso ir kitų tuometinių leidėjų invokacijų ketureilių.

1947 m. svarstydamas įmanomą dvieilio šaltinį Vincas Mykolaitis-Putinas nurodė (Mykolaitis 1962: 197) kitą reklaminį ketureilį, kurį vienoje išnašoje, kalbėdamas apie Hanso Weinreicho veiklą, probėgšmais paminėjo Paulius Tschackertas (Tschackert 1890: 92). Daug išsamesnį leidinio *Das Vater | vnser auzge | leget durch | Matthiam | Bynwalth, | Prediger zu | Gdantzk* (VD16 B 5441) aprašą 1861 m. pateikė Rudolphas Reicke (Reicke 1861: 199–201), pagal jį ketureilį čia ir nurodysime:

Czu Königſberg hatt gedruckt mich
Hans Weynreych gar fleyssiglich
Bey der ſchloſstreppen der Alde ſtadt
Da ſuch mich wer luſt czu kauffen hat.

Karaliaučiaus bibliotekininkas atkreipė dėmesį, kad ketureilis išspausdintas pačiame knygos gale – paskutinio lapo *recto* pusėje. Tyrėjas svarstė knygos datavimo klausimą, tačiau skirtingai negu G. Ch. Pisanski prie tvirtos išvados nepriėjo. Kitų svarstomi 1524–1525 m. buvo grindžiami silpna argumentacija, konkrečiai tuo, jog spaustuvininkas, ką tik atvykęs į Karaliaučių, turėjo pranešti apie savo veiklą ir darbovietę. Po to, kai spaustuvė „išgarsėjo“, taigi visose vėlesnėse knygose po 1525 m., jis šiuo ketureiliu nebesinaudojo. Bet lygiai taip pat galima mąstyti kita linkme: ketureilį galėjo paskelbti gerokai vėliau, kai rizikingas (iš pradžių) leidybinis projektas pasiteisino, davė rezultatų, o Karaliaučiaus gyventojai pradėjo vaikščioti knygų pirkti į pačią spaustuvę (resp. spaustuvė jau pradėjo pildyti didesnę knygų platinimo, knygų krautuvėlės, funkciją).

Klausimų kelia ir invokacijos pateikimo pozicija. R. Reicke aprašė egzempliorių iš Karaliaučiaus karališkosios ir universitetinės bibliotekos, kuris gale,

t. y. po invokacijos (!), turėjo dar dvi dainas. Bibliotekininkas, polemizuodamas su Gdansko profesoriaus Michaelo Ch. Hanovo išvada, nustatė, jog tos giesmės sudaro atskirą aligatą, kuris nuo pirmos dalies aiškiai skyrėsi ir popieriumi. Lieka apgailestauti, kad nei Gdansko, nei Karaliaučiaus egzemplioriais mes dabar nedisponuojame. Priešingu atveju detalesnė knygos bloko analizė padėtų išaiškinti klausimą, kurio R. Reicke, deja, nepalietė: ar negalėjo ketureilis iš tikrųjų priklausyti kitam konvoliuto vienetui, kuris apėmė dainas: 1) *O Jesu Christ, deyn nam der ist*, 2) *Eyn geystlich lied von | den sieben worten die Got der Herr | sprach am stammen des hey-| ligen Creutzes* (Reicke 1861: 201–202)? Taigi reikia skaitytis su realia galimybe, kad ketureilis ne užbaigdavo Matthiaso Bienwaldo *Pater noster*, bet pradėdavo arčiau neidentifikuotą ir nedatuotą poezijos rinkinėlį. Pastaruoju atveju ketureilis būtų vienintelis paratekstinis elementas (leidinį pradedantis), turintis bendrų bruožų su C. Schnausso 1546 m. invokacija: *Kauff mich – fuch mich wer luft czu kauffen hat*.

Pagaliau turėkime omenyje, jog įgudę ir savo amatą ilgesnį laiką praktikuojantys leidėjai bei spaustuvininkai pasižymėjo tam tikra paratekstinių elementų specifika, pastovumu, dėl to invokacija kaip savotiškas prekybos ženklas turėjo tendenciją kartotis. H. Weinreicho sporadiškai pavartotas eiliuotas kūrinėlis nei savo forma, nei savo turiniu nėra šiam spaustuvininkui būdingas. Levo Vladimirovo teiginys, kad „panašių posmų yra ir kituose pirmuosiuose H. Veinreicho leidiniuose“ (Vladimirovas 1979: 324), deja, neatitinka tikrovės (bent apžvelgus kol kas turimus šaltinius).

Žiūrėdami į XVI a. pirmosios pusės čekų spaudą, matome, kad skirtingų leidėjų sukurtos invokacijos nėra tolygios. Ypatingas stilistinis vientisumas ir originalumas būdingas Mikulášo Konáčio apeliatyviniam paratekstui, į kurį orientavosi ir kiti leidėjai. Prahos humanistas 1507–1528 m. išleido apie 50 leidinių. Pragmatinius kreipinius į skaitytojus, kurie pradėdavo ir užbaigdavo pagrindinį tekstą, jis, nevengdamas akrostichų (pvz.: *Knihopis ČD 4277*), dažniausia rašo eilėmis. Invokacijas ir kitas parateksto dalis, kurios įrėmindavo pagrindinį tekstą, ledėjas taip pat atskiria tipografiškai, t. y. kitokio dydžio spaudmenimis, bet, kitaip negu C. Schnaussas, į skaitytoją kreipiasi visada savo vardu (t. y. ne knygos). Yra pastebimas jo sukurtų invokacijų vartosenos dėsningumas: pradžioje žodžiais *Máš tuto, Čechu milý...* „štai tau čia, mielas čeke...“ knygą pristato bei tartum įteikia į skaitytojo rankas, o leidinio gale palinki sėkmės *mějž se dobře* „gerai laikykis“. Tokia besikartojanti floskula jo knygose pastebėta 18 kartų.

1520 m. leidinyje *Mistra Jana Husy kazatele, slavneho dědice českeho, Dvanacti článkuo viry křesťanske obecne, desiti Božich přikazani a modlitby Paně Otčenaš etc. vykladove každemu spaseni žadajicimu křesťanu nejpotřebnějši*. (V Praze, Mikuláš Konáč z Hodíškova 1520) (Knihopis ČD 3266) šalia linkėjimo leidėjas skelbia praktinę pastabą apie vietą, kur knygą galima nebrangiai nusipirkti:

Mějtež se dobře a těmito knížkami samými se spravíc, své učedlníky spravujte, abyšte s Balámem od voslic spraveni a trestáni nebyli. V městě převelikém Praze koupíš tyto kniežky nedraze.

„Gerai laikykitės ir, patys šiomis knygutėmis vadovaudamiesi, rūpinkitės savo mokiniais, kad nebūtumėte kaip Bileamas su asilu baudžiami. Didžiajame Prahos mieste pirkti šias knygeles nebrangu.“

Parateksto ribose leidėjas kartais sukuria meniškai paveikus ketureilius, kur netrūksta įprastų liepimų ir kitokių skatinančių (reklaminių) elementų. Pavyzdžiui, 1514 m. invokacija:

K Cžtenárzy. *Nechczeſſli hlúpý na ſwiétie zuoſtati* *Nebýwayž ſkúpý Múdroſti zgednati.* *Cžtiž Mudrcze ſobie a nebudeſs robie* *Prawíjmt yá tobie.* (Knihopis 1371)	„Į skaitytoją. Jei nenori ant svieto kvailas likti, Nebūk šykštus išmintį gauti[18]. Skaityk sau išmintingai ir nebusi vaiku Aš tau sakau.“

M. Konáčio amžininkai ir sekėjai nebuvo tokie išradingi, bet ir jiems būdingas invokacinių formuluočių, jų stilistinių požymių pastovumas. Žinoma, gausiai vartojami kreipiniai į skaitytoją / pirkėją bei situacijai tinkami imperatyvai: 1533 m. *Měj se dobře, čti a suď, upřímý čtenáři* „Laikykis gerai, skaityk ir permanyk, nuoširdusis skaitytojau“ (Knihopis 6637); 1533 m. *Protož kdožkoli miluješ pravu teologii, čti, rozeznavej a potom suď*. „Todėl bet kas, kas myli tikrąją teologiją, skaityk, atskirk, o paskui spręsk“ (Knihopis 17099); 1541 m. *Protož kdož by chtěl rad bludy a faleš te sekty poznati, čti sobě tuto knižku, jenž se počina šťastně* „Dėl to kas nori tos sektos ištvirkimus ir klaidas sužinoti, skaityk sau šią knygelę, kuri laimingai prasideda“ (Knihopis 7047) ir t. t.

Abstrakčiai apibendrinta invokacija, t. y. tokia, kuri tiktų bet kuriam leidiniui, funkcionuoja kartu su apeliatyviniais vienetais, semantiškai pritaikytais, kaip darydavo ir C. Schnaussas, konkrečiam veikalui. Kaip pavyzdį nurodysime Jodoco Gutknechto apie 1535 m. išleistą trikalbį žodyną *Vokabulař latině, česky a německy každemu mlademu i staremu velmi potřebny a užitečny. Vocabularius rerum* [Nürnberg, (Jodocus Gutknecht) apie 1535] (Knihopis 18919):

[18] T. y. „nebūk šykštus pirkdamas knygą“.

Chceš-li poznati přeslavné tři řeči *a zachovati peníze i péči* *bez vandrování doma teď poznání* *máš a sepsání.* *Protož čti sobě a spatříš s vděčností* *to, což jest tobě sepsáno v krátkosti* *neb bez mluvení a bez rozumění* *nikýmž člověk není.*	„Jeigu nori išmokti tris garsias kalbas ir sutaupyti pinigų ir rūpesčių namų nenuskriaudęs, turi dabar pažinimą ir knygą. Dėl to skaityk sau ir su padėka pamatysi tai, kas Tau trumpai parašyta, kadangi be kalbėjimo ir be supratimo žmogus yra niekas.“

Ryškūs ir pastovūs stilistikos požymiai, be jokios abejonės, būdingi ir patyrusiam Koburgo literatui bei leidėjui C. Schnaussui, kuris čia aptariamąjį invokacijos tipą[19] priklausomai nuo konkrečių poreikių modifikuoja:

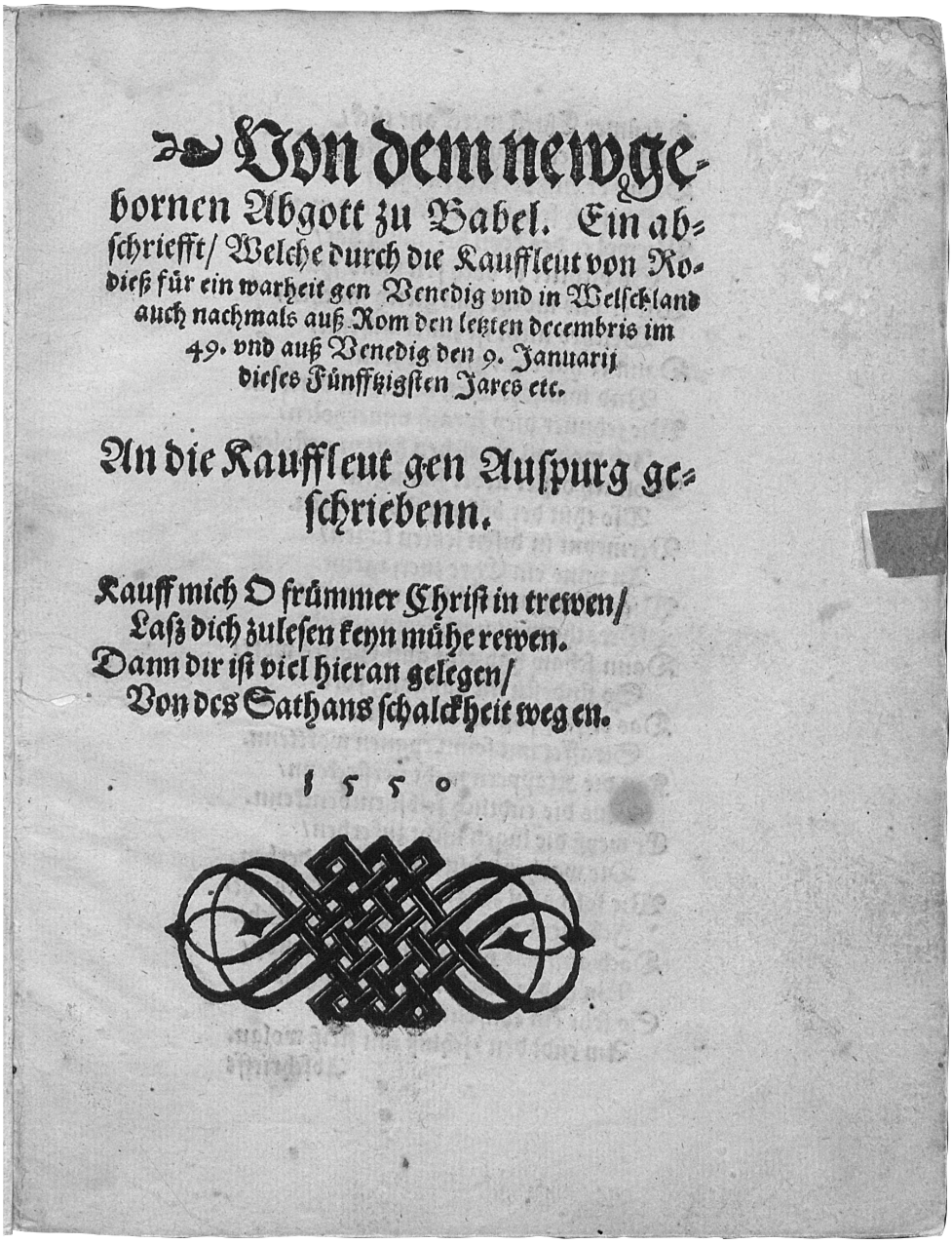
a) 1550 m.: *Von dem newge=|| bornen Abgott zu Babel. Ein ab=|| ſchriefft/ Welche durch die Kauffleut von Ro=|| dieß fu̇r ein warheit gen Venedig vnd in Welſchland || auch nachmals auß Rom den letzten decembris im || 49. vnd auß Venedig den 9. Januarij || dieſes Fu̇nfftzigſten Jares etc.|| An die Kauffleut gen Augſburg ge=|| ſchriebenn. 1550* (*C.S.A.*) (VD16 ZV 30501)

Kau̇ff mich O frummer Chriſt in trewen/
Laſz dich zuleſen keyn mu̇he rewen.
Dann dir iſt viel hieran gelegen/
Von des Sathans ſchalckheit wegen.

b) 1550 m.: *Newe zeitungen.|| Von dem new ge=|| bornen Abgott zu Babel. Ein Ab=|| ſchrifft/ Welche durch die Kauffleut von Rodiſs/|| fu̇r ein warheit gen Venedig vnd in Welſchland/|| auch nachmals aus Rom den letzten decembris || im. 49. vnd aus Venedig den 9. Januarj || dieſes Funfftzigſten Jars etc.|| An die Kauffleut gen Augſpurg || geſchrieben.* (C.S.A.) (VD16 ZV 13960)

Kau̇ff mich O fromer Chriſt in trewen/
Laſs dich zu leſen kein mu̇he rewen.
Dan dir iſt viel hieran gelegen/
Von des Sathans ſchalckheit wegen.

[19] C. Schnausso knygose randame tipologiškai kitokių invokacijų, kurios savo turiniu yra pritaikytos kitiems leidiniams, pvz.: Ein ander Geyſtlich Lied/ || Das der menſch all ſein hoffnung vnnd || trawen eynig vnd alleyn zu Got ſetzen || ſoll [et]c. Alleyn zu dir Herr || Jheſu Christ. (1550, VD16 S 3184); Des HERREN Wort bleibt in Ewigkeyt / || Den wo̊llen wirs laſſen walten. || Der wo̊ll vns fort in lieb vnd leyd / || Beſtendig darbey erhalten. ([1552], VD16 S 3174); Mit Gottes hielff: Gelb/ Schwartz/ gru̇n vñ weiſz/ || Beheltt in Sachſſen vnd Heſſen den Preiſz. || Gott wo̊ll ſein Gnad mit freüdenn gebenn / Jhn verleihen Fried vnd lannges Lebenn. (1555, VD16 S 3167); Wiel Gold vnd Silber hab ich nicht/ || Was mir Gott gibt/ bin ich verpflicht/ || Damit zu dienen jaderman. || Dieweil ich leb vnd dienen kan. (1564, VD16 S 3168).



Von dem newge-
bornen Abgott zu Babel. Ein ab-
schriefft/ Welche durch die Kauffleut von Ro-
dieß für ein warheit gen Venedig vnd in Welschland
auch nachmals auß Rom den letzten decembris im
49. vnd auß Venedig den 9. Januarij
dieses Fünfftzigsten Jares etc.

An die Kauffleut gen Auspurg ge-
schriebenn.

Kauff mich O frümmer Christ in trewen/
Laß dich zulesen keyn mühe rewen.
Dann dir ist viel hieran gelegen/
Von des Sathans schalckheit wegen.

1550

13 PAV. 1550 m. C. Schnausso publikacijos *Von dem newgebornen Abgott zu Babel* titulinis puslapis

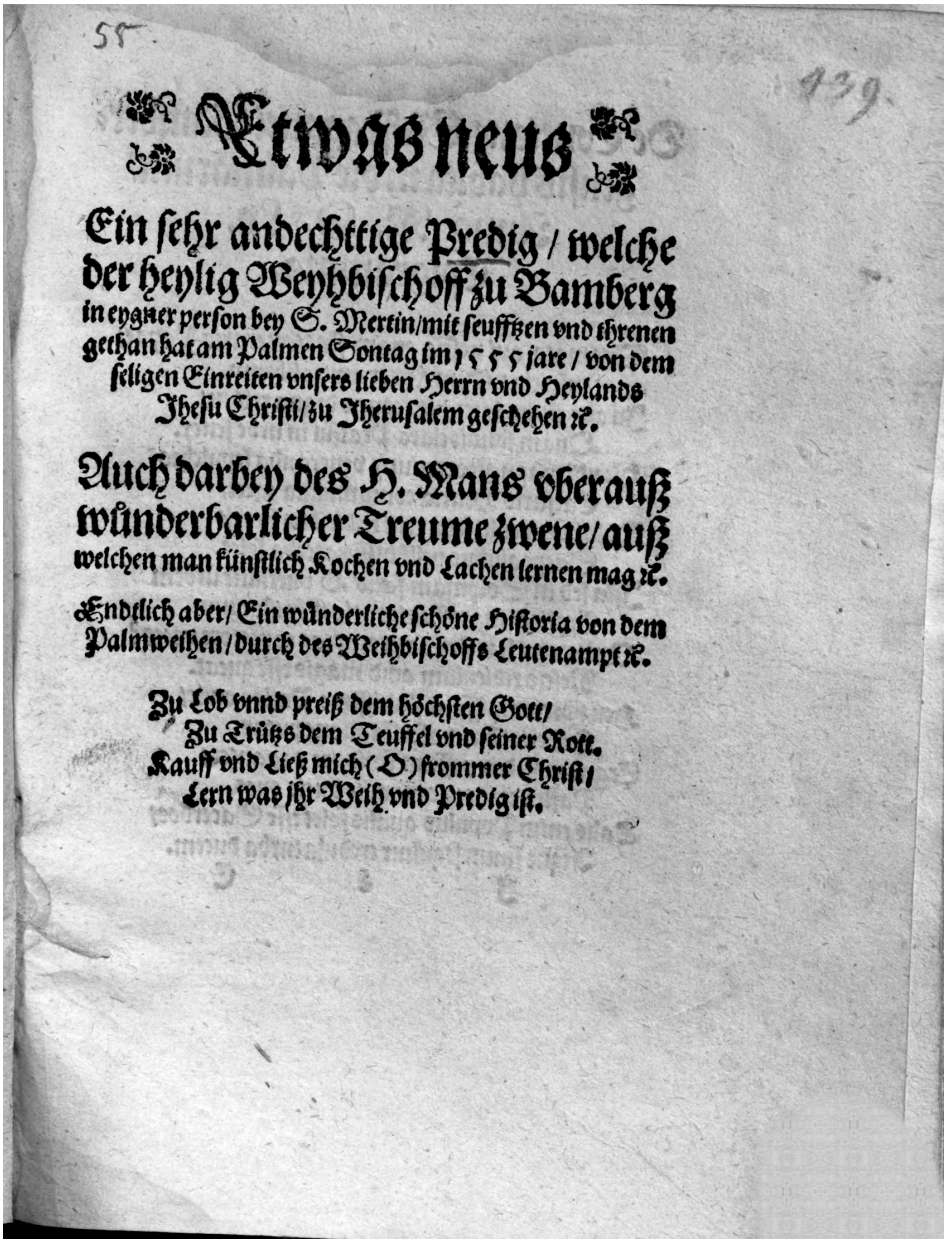
c) 1555 m.: *Etwas neus :* || *Ein ſehr andechttige Predig/ welche* || *der heylig Weyhbiſchoff zu Bamberg* || *in eygner person bey S. Mertin/ mit ſeufftzen vnd threnen gethan hat am Palmen Sontag im 1555 jare/ von dem* || *ſeligen Einreiten vnſers lieben Hernn vnd Heylands* || *Jheſu Chriſti/ zu Jheruſalem geſchehen* [et]*c.* || *Auch dabey des H. Mans vberauß* || *wůnderbarlicher Treume zwene/ auß* || *welchen mann künſtlich Kochen vnd Lachen lernen mag* [et]*c.* || *Endtlich aber/ Ein wůnderliche ſchone Hiſtoria von dem* || *Palmweihen/ durch des Weihbiſchoffs Leutenampt* [et] *c.* (*meĩ N. der heiſt C. Schnauß; Laus Deo Omnipotenti/ Anno 1555 Adij 3 May*) (VD16 S 3166) (14 pav.).

Zu Lob vnnd preiß dem hochſten Gott/
Zu Trutz dem Teuffel vnd ſeiner Rott.
Kauff vnd Ließ mich (O) frommer Chriſt/
Lern was ihr Weih vnd Predig iſt

Taigi, kertinė invokacinių ketureilių eilutė *Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich in Treuen* C. Schnausso leidiniuose, sprendžiant pagal prieinamus šaltinius, pirmą kartą buvo panaudota 1546 m. reliacijoje apie Velnią ir popiežių – Pasquillus. *New Zeyttung Vom Teuffel* ([Coburg], 1546). Knygos personifikacija atsiranda dėl autorystės tariamojo anonimiškumo (lygiai kaip *1547 m. katekizme*). Toliau nurodyta frazė buvo ne kartą modifikuota ir kitokiu (naujam leidiniui pritaikytu) pavidalu pakartotinai panaudota. Knygos, kur paliudytas vienodas arba panašus motyvas *Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich in Treuen – Kauff mich O fromer Chriſt in trewen – Kauff vnd Ließ mich (O) frommer Chriſt*, čia suminėtos ne visos. Negalima atmesti galimybės, kad C. Schnaussas šį eilėraštį formuojantį modelį naudojo ir savo ankstesniuose lediniuose, kurie mums dar nežinomi arba mūsų laikų nepasiekė. Taip pat yra įmanoma, kad ši struktūra buvo naudojama ir prieš C. Schnaussą.

Aptariamoji invokacija į skaitytoją be esminių pakitimų buvo skelbiama iki XVII a. pradžios. Vėlesni leidimai (pvz.: 1580, VD16 ZV 11492; 1600, VD17 14:686686C; 1605, VD17 3:019348C) atskleidžia neeilinį reliacijos populiarumą. 1546 metais politinę satyrą protestantai aršiai skaitė ir platino, nes ji reagavo į aktualiausius Šmalkaldeno karo įvykius. Tada juos stebėjo visa Vakarų Europa. Po penkiasdešimties metų anų dienos aktualijos nebebuvo nei tiek įdomios, nei suprantamos, tačiau skaitytojas patrauklia humanistinio dialogo forma tebetenkindavo savo literatūros poreikius. Naujus leidimus palydi graviūra, kuri vaizduoja nesenstančius reliacijos veikėjus: popiežių ir velnią (15 pav.).

5. 1547 m. lietuvių paleotipe Katekizmas baigiasi f. 20r. Nuo f. 20v prasideda žanriniu ir autorystės požiūriu naujas kūrinys – *PRADESTYSE gieſſmes ſchwentas*. Katekizmą užbaigia proza parašytas fragmentas *Upaminagimas*, kur M. Mažvydas vėl kreipiasi į „brolius ir seseris“, prašydamas juos nuolankiai



Etwas neus

Ein ſehr andechttige Predig / welche der heylig Weyhbiſchoff zu Bamberg in eygner perſon bey S. Mertin/mit ſeufftzen vnd threnen gethan hat am Palmen Sontag im 1555 jare / von dem ſeligen Einreiten vnſers lieben Herrn vnd Heylands Jheſu Chriſti/zu Jheruſalem geſchehen ꝛc.

Auch darbey des H. Mans vberauß wunderbarlicher Treume zwene/ auß welchen man künſtlich Kochen vnd Lachen lernen mag ꝛc.

Endtlich aber/ Ein wunderliche ſchöne Hiſtoria von dem Palmweihen / durch des Weihbiſchoffs Leutenampt ꝛc.

Zu Lob vnnd preiß dem höchſten Gott/
Zu Trütz dem Teuffel vnd ſeiner Rott.
Kauff vnd Ließ mich (O) frommer Chriſt/
Lern was jhr Weih vnd Predig iſt.

14 PAV. 1555 m. C. Schnausso publikacijos *Etwas neus: Ein fehr andechttige Predig...* titulinis puslapis


Newe Zeitung/
Vom Teuffel vñ Babſt/
wie ſie vntereinander Geſprech halten/
kurtzweilig vnnd ſehr luſtig zu leſen.
Sampt der gefügter Hiſtoria/Darin die vrſachen/warumb der Babſt zu Rohm vnnd ſeine Adhærenten nicht können in den Himmel kommen/beſchrieben vnd angezeiget werden. Aus dem Poeten Euricio Cordo verdeutſchet.
Gottes Wort vnd Lutheri Lehr/
Vergehn ob Gott will nimmermehr/
Vnd wenns auch allen Ketzern leid wer.
Frommer Christ lauff vns nit mit trewen/
Dein Geld sol dich gewiß nicht reuen.
Thu ich nicht frey die Warheit sagen/
So magstu mich fürm Babſt verklagen.

15 PAV. XVII a. pradžios C. Schnausso reliacijos laida *Newe Zeitung/ || Vom Teuffel uñ Babſt/ || wie ſie untereinander Geſprech halten / || kurtzweilig vnnd ſehr luſtig zu leſen* ([1605]) (VD17 3:019348C), titulinis puslapis

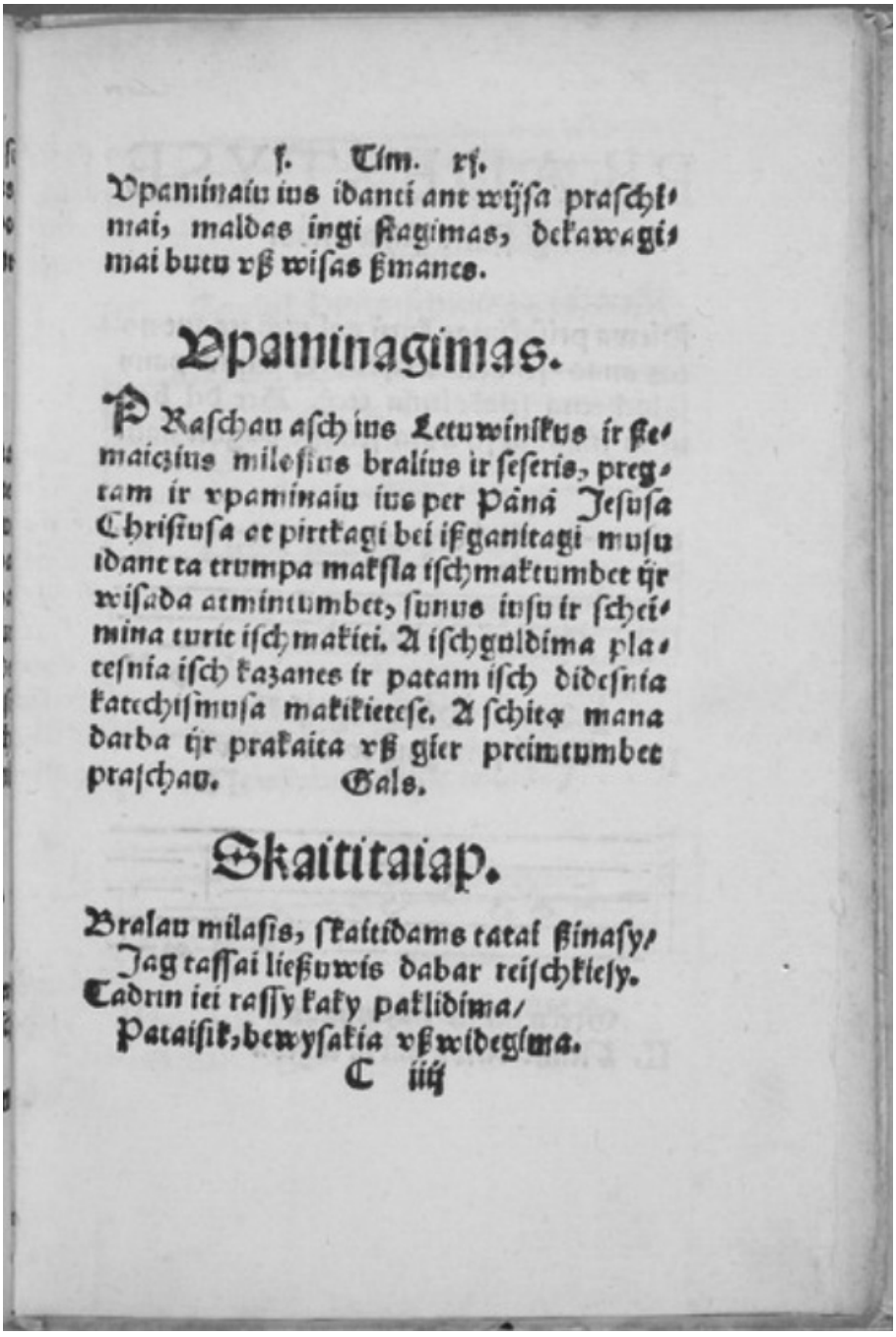
priimti „trumpą mokslą“ ir jį mokėti. *Upaminagimą* vainikuoja trumpa pastaba *Gals*, kuri nubrėžia takoskyrą tarp sudedamųjų 1547 m. leidinio dalių. To paties lapo (f. 20r) apačioje paskelbtas patrauklus ketureilis *Skaititaiap*, kuris atitinka C. Schnausso ir kitų leidėjų invokacinius ketureilius:

Upaminagimas.

PRaſchau aſch ius Letuwinikus ir ſze=
maiczius miloſius bralius ir ſeſeris, preg=
tam ir vpaminaiu ius per Pánà Ieſuſa
Chriſtuſa at pirtkagi bei iſzanitagi muſu
idant ta trumpa makſla iſchmaktumbet ijr
wiſada atmintumbet, ſunus iuſu ir ſchei=
mina turit iſchmakiti. A iſchguldima pla=
teſnia iſch kazanes ir patam iſch dideſnia
katechiſmuſa makikieteſe. A ſchità mana
darba ijr prakaita vſz gier preimtumbet
praſchau. *Gals.*

Skaititaiap.

Bralau milaſis, ſkaitidams tatai ſzinaſy/
Jag taſſai lieſzuwis dabar reiſchkieſy.
Tadrin iei raſſy kaky paklidima/
Pataiſik, bewyſakia vſzwidegima.



ſ. Tim. xſ.
Vpaminaiu iws idanei ant wiſſa praſchi-
mai, maldas ingi ſtagimas, dekawagi-
mai buteu vß wiſas ßmanes.

Vpaminagimas.

PRaſchau aſch iws Lietuwiſkus ir ße-
maiczius mileſius bralius ir ſeſeris, preg-
tam ir vpaminaiu iws per Pãnã Jeſuſa
Chriſtuſa et pirtkagi bei iſganitagi muſu
idant ta trumpa makſla iſchmaktumbet ir
wiſada atmintumbet, ſunus iwſu ir ſchei-
mina turie iſchmakiei. A iſchguldima pla-
teſnia iſch kazanes ir patam iſch dideſnia
katechiſmuſa makikieteſe. A ſchita mana
darba ir prakaita vß gier preimtumbet
praſchau. Gals.

Skaititaiap.

Bralau milaſis, ſkaitidams tatai ßinaſy,
Jag taſſai ließuwis dabar teiſchkieſy.
Tadrin iei taſſy kaky paklidima,
Pataiſik, dewyſakia vßwidegima.

16 PAV. M. Mažvydo Katekizmo pabaiga (f. 20r)

M. Mažvydo sukurtas paratekstinis ketureilis yra pateiktas Katekizmo kolofono pozicijoje ir atitinka įprasto turinio invokaciją *ad lectorem*. Formaliuoju aspektu pastebimas įdomus ryšys tarp lietuviškos prakalbos ir Katekizmo pabaigos: pagrindinį tekstą įrėminantys vienetai – abudu ir tik jie! – yra vienodai sueiliuoti. Pastebimas dar kitas svarbus vienijantis bruožas: baigiamasis ketureilis ir prakalba prasideda savarankišku (t. y. tašku užbaigtu) dvieiliu, kurie sudaro vienodą raidžių ***BJ*** kombinaciją. Kad tai ne atsitiktinis sutapimas, rodo dviejų pirmųjų eilučių tarpusavio gretinimas:

BRalei ſeſeris imkiet mani ir ſkaitikiet /
Jr tatai ſkaitidami permanikiet.

Bralau milaſis, ſkaitidams tatai ſʒinaſy /
Jag taſſai lieſʒuwis dabar reiſchkieſy.

Nurodytus fragmentus atidaro pl. ir sg. kreipiniai, kurie prasideda vienoda leksema ***B****Ralei* / ***B****ralau*, toliau pavartotas pl. ir sg. pusdalyvis *ſkaitidami* / *ſkaitidams* bei įvardis *tatai*. Susidaro įspūdis, kad vienas dvieilis buvo sudarytas atsižvelgus į kitą. Turint omenyje spausdintą prakalbos dvieilio šaltinį, reikia manyti, kad baigiamoji invokacija modifikavo prakalbos dvieilį, o ne atvirkščiai. Išvardytas gretybes įmanoma aiškinti dviem būdais.

Pirma. Dvi pirmos ketureilio *Skaititaiap* eilutės iš pradžių buvo parašytos ir skirtos prakalbai knygos pradžioje. Tuomet lietuvių prakalba galėjo atrodyti maždaug taip:

*****B****ralau milaſis, ſkaitidams tatai ſʒinaſy /*
J*ag taſſai lieſʒuwis dabar reiſchkieſy.*
M*akſla ſchito tewai* [tavo] *trakſʒdawa tureti.*
A*le to negaleia ne wenu budu gauti.*
R*egiety to nareia ſawa akimis /*
T*aipyr iſchgirſti ſava auſimis.*
J*au nu ka tewai nakada neregieia /*
N*u ſchitai wiſs* [tavimp] *ateia.* Ir t. t.

Vėliau M. Mažvydas sugalvojo tinkamesnę prakalbos pradžią, kurią pagal C. Schnausso pavyzdį pridėjo imperatyvų. Pirmiau sueiliuotas fragmentas buvo pašalintas, bet buvo gaila jo niekur nepanaudoti.

Antra. Invokacijos *Skaititaiap* pradžia buvo sukurta pagal ankstesnį, t. y. prakalbos, dvieilio modelį, kadangi autoriui pasidarė vėl aktuali raidžių ***BJ*** kombinacija. Tai reikštų, kad Katekizmą užbaigiantį ketureilį sudaro nedidelis

akrostichas. Raidės ***BJ***, reikšdamos ***B****accalaureus* ***J****uris*, žymėtų (kaip anksčiau prakalbos akrostiche) tą patį teisių bakalaurą M. Mažvydą. Viduramžių lotynų kalboje plačiai paplitusi santrumpa ***TP*** savo ruožtu atstovautų žodžių junginiui ***T****itulum* ***P****osuit* „kryžiaus ženklą uždėjo“ (Cappelli 1928: 517). Taigi baigiamojo parateksto raidžių kombinacija ***B-J-T-P*** atitiktų lotynų ***B****accalaureus* ***J****uris* ***T****itulum* ***P****osuit* „teisių bakalauras kryžiaus ženklą uždėjo“ resp. „M. Mažvydas palaimino“. Tokio turinio ir paskirties akrostichas puikiai derėtų šiai vietai, nes autorius čia užbaigia savo darbą ir „atsisveikina“.

Priminkime, kad M. Mažvydui akrostichas, pateikiamas knygos gale, buvo pažįstamas. Panašiu būdu jis save pristatė leidinyje *Forma Chrikſtima*. Nuo Jano Safarewicziaus laikų, deja, įsigalėjo nuomonė, jog 1559 m. akrostichas nėra tobulas: „Akrostych nie jest doskonały: po imieniu *Martinus* stoi jeden jeszcze wiersz, zaczynający się od *S*–, tak samo po pozwisku *Maswidas* ukazuje się jeszcze *M*–“ (Safarewicz 1946: 65). „Perteklines“ <*S*> ir <*M*> raides lenkų tyrėjas bandė aiškinti tuo, kad varžomas eiliuotos formos, t. y. 9 eilučių posmų, M. Mažvydas nesuvaldė originalo. Toks aiškinimas mums atrodo neįtikinamas, kadangi akrostiche nebūna nesisteminių elementų, t. y. nemotyvuotų raidžių, kurios ardytų vertikaliai griežtai sustyguotą tekstą. Paskutinį verstinį kūrinį – *Gieſme duchawna / ape muſu S. Chrikſta ſuguldita nůg D. Mart. Luthera* (f. CIIIr-CVv) – užbaigia trys vienodos apimties posmai, iš kurių du (antras ir trečias nuo galo) nusako vertėjo bei knygos kūrėjo vardą ir pavardę, bet ne tik: ***M-A-R-T-J-N-V-S–S*** – ***M-A-S-W-J-D-A-S–M***. Kombinatorinis kūrinėlis yra skaitytinas (plg., pavyzdžiui, C. Schnausso 1546 m. kriptogramos įrašymą) kaip ***MARTJNVS-MASWJDAS–SM***, t. y. *Martinus Masvid*[iu]*s significamus* „[mes] Martynas Mažvydas žymime / reiškiame“ (*pluralis auctoris* / *modestiae* kombinacijoje su viduramžių lotynų ***SM*** santrumpa; apie pastarąją – Cappelli 1928: 354). Tai atitiktų Katekizmo „M. Mažvydas palaimino“.

Kitas (iš eilės paskutinis) posmas pagaliau atneša M. Mažvydo verbalinę „raišką“, t. y. tai, ką jis trumpos maldelės forma skaitytojui glaustai „signifikuoja“:

Diewui Tewui ſchlowe důkem
Ir Jheſu Chriſtu garbinkem
Bei Dwaſſe ſchwenta laupſin=
kem
Wienam Diewui dekawokem
Kurs iſtates eſt Chrikſchtima
Ant ghreku aptʒiſtighima
Bei amſʒina iſchganima
Nůg Chriſtaus apſʒadeta
Jem buk amſʒina garba.
Amen.

Taigi, būtų galima prieiti prie išvados, kad 1547 m. leidinyje, ko gero, turime du akrostichus, kurie lotynų kalba buvo įrašyti į eiliuotą lietuvišką knygos paratekstą. Katekizmo pabaigos akrostichas semantiškai pratęsė ir praplėtė prakalbos akrostichą: ***B–J–M–A–R–T–J–N–V–S–M–A–S–V–J–D–J–V–S*** – <Katekizmo tekstas> – ***B–J–T–P*** „teisių bakalauras Martynas Mažvydas < – > teisių bakalauras palaimino“. Tokiu būdu anoniminės kompiliacijos sudėtyje sudarytojas nubrėžė savo autorinę dalį.

Kombinatorinių kūrinėlių realizavimas lotynų kalbos ištekliais liudija, jog jų adresatas nėra paprastas valstietis. Eilinis Katekizmo „vartotojas“ – skaitantis, klausantis, giedantis, rašto bei elementarių religinių tiesų besimokantis lietuvis – jų nepastebėtų ir neįvertintų. Akrostichai yra nukreipti į profesionalų skaitytoją, knygų žmogų, visų pirma – į įvairių doktrinų kunigus. Esame linkę manyti, jog panaudota raiškos priemonė glaudžiai susijusi su pirma *1547 m. katekizmo* prakalba, adresuota tiems patiems „Lietuvos bažnyčios ganytojams ir tarnams“. Lotyniškose dedikacijoje bei prakalboje M. Mažvydas aštriai supeikia Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę su visa jos katalikų kunigija, kuri „saugo“ liaudį nuo Šventojo Rašto (apie tai kalba ir C. Schnaussas). Prie dedikacijos ir prie lotyniškos prakalbos betarpiškai šliejasi lotyniškas akrostichas, dėl to negalima tvirtinti, jog prakalba nebuvo pasirašyta.

XVI a. lotyniškai skaitantis bei kombinatorinę poetiką išmanantis asmuo nebuvo ribojamas atomistinio mąstymo (šaltinių neskyrė kalbos pagrindu ir netroškino jų „savo sultyse“ kaip lituanistinį arba „svetimą“ tyrimo objektą), todėl toliau einantį lotynišką akrostichą gebėjo ne tik perskaityti, bet ir susieti su greta ir kitur esančiais lotyniškais parateksto elementais. Kompetentingas „parašas“ deramai užbaigė lotynišką prakalbą. Didžiai sukritikavęs katalikų kunigus M. Mažvydas pasirašo atitinkamai – santrumpa ***BJ*** jis parodo, jog toks griežtas autorius ne iš kelmo spirtas. Nutolusių nuo grynosios bažnyčios kunigų atžvilgiu jis turi teisę tarti griežtą žodį, kadangi pats išmano bažnyčios kanonus. Būdamas kanonų teisės bakalauru B. J. Martinus Masvidius savo prakalboje primena pirmykštės krikščionių bažnyčios santvarką, žada neliesti (tai reiškia, kad potencialiai gali) „religijų slaptingesnių ir ginčijamų klausimų“ ir t. t.

Kalbindamas kompetentingą skaitytoją, M. Mažvydas savo knygos paratekste neapsiribojo vien kombinatorika. Autorius nevengė ir subtilių literatūrinių aliuzijų. Tai darė atsižvelgdamas į tų metų aktualiausius protestantiškus „bestselerius“, mūsų atveju – į ypatingai populiarią (sprendžiant pagal 1546 m. laidų kiekį ir išlikusių egzempliorių skaičių) reliaciją apie popiežių ir Velnią. 1546 m. knygos personifikacija C. Schnaussui pasirodė naudinga ir paranki publikuojant „anoniminį“ leidinį, mat fiktyvus Pasquino užstojo tikrąjį autorių, kuris savo vardu (kaip autorius ir / arba leidėjas) negalėjo leidinio propaguoti. Ši užduotis buvo sėkmingai perleista pačiai knygai, kuri staiga prabyla į skaitytoją.

Tituliniame *1547 m. katekizmo* puslapyje knygos kūrėjas taip pat nėra nurodytas. Visai įmanomas dalykas, kad Katekizmas pavirto anoniminiu leidiniu dėl C. Schnausso publikacijos įtakos. Atrodo, kad tarp C. Schnausso ir M. Mažvydo leidinių tariamojo anonimiškumo ir knygos personifikacijos yra glaudus ryšys.

Reklaminio pobūdžio invokaciją, konkrečiai kertinę invokacinio ketureilio formuluotę *Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich*, M. Mažvydas kūrybiškai panaudojo lietuviškos prakalbos pradžioje ir dar toliau, plėtodamas „kalbančiosios“ knygos motyvą. Lietuviškai adaptavęs invokaciją į skaitytoją, jis pagal tą patį vokiškąjį arba / ir čekiškąjį invokacinio ketureilio pavyzdį (taip pat atsižvelgęs į savo lietuviškos prakalbos pradžią) sukūrė baigiamąjį eiliuotą kūrinėlį *Skaititaiap*. Kalbėdami apie įmanomą (-us) šaltinį (-ius) sąmoningai vartojame daugiskaitą. Manyti, kad, rašydamas Katekizmą M. Mažvydas nemokėjo vokiečių kalbos resp. negalėjo semti iš C. Schnausso vokiškųjų reliacijų, atrodo, nėra priežasties. Tradicinį požiūrį tebelemia M. Mažvydo II laiško (ne vėliau kaip 1549 m. vasario) interpretavimas, kuris mums atrodo per daug radikalus, pažodinis ir ištrauktas iš platesnio laiško konteksto.

Kunigaikščiui Albrechtui adresuotame laiške adresantas prašo paskirti jį kunigu į Labguvą arba Ragainę. Pirma parapija, M. Mažvydo nuomone, tiktų mažiau, nes jis visai nemoka vokiečių kalbos (*non calleo aliquantulum Germanice*; M. Ročkos vertimas: „nekalbu nė kiek vokiškai“). Reikia suprasti, kad Labguvoje tuomet jau gyveno nemažai vokiečių, ir jis nebūtų buvęs pajėgus jiems atitinkamai dvasiškai patarnauti. Kunigo tinkamumas buvo ir tebėra vertinamas pagal gebėjimą skaityti ne knygą, o pamokslą. Dėl tarties ydų kunigas svetimtautis dažnai virsdavo pašaipos objektu (prisiminkime 1706 m. filologinę polemiką). Neturėdamas būtinų kalbėjimo įgūdžių, M. Mažvydas kunigaikštį neįkyriai prašo paskirti jį į lietuviškąją parapiją, nors, neturėdamas kitos išeities, jis važiuotų ir į Labguvą (t. y. būtų priverstas tarnauti, kiek sugebėtų be reikalingos kalbos praktikos, ir vokiškai?). Taigi laiške yra aptariama pastoriaus tarnyba, t. y. pamokslų skaitymas, o ne šiaip buitinis susišnekėjimas ir bendras kalbos supratimas. Kalbos mokėjimas ir tada ir dabar yra plati sąvoka, ir būtina atsižvelgti į funkcinę paskirtį. 1549 m. *eruditus* M. Mažvydas, ko gero, laisvai skaitė vokiškai, lenkiškai, čekiškai, rusėniškai, prūsiškai ir pan., bet pamokslų atsidūręs Prūsijoje gebėjo sakyti gimtąja kalba. Tam tikrą vokiečių ir / arba čekų kalbos mokėjimą patvirtina ir šiame straipsnyje analizuojami dalykai.

LITERATŪRA

Cappelli Adriano 1928: *Lexicon abbreviaturarum = Wörterbuch lateinischer und italienischer Abkürzungen*. Leipzig: Weber.

Glück Helmut, Pörzgen Yvonne 2009: *Deutschlernen in Russland und in den baltischen Ländern vom 17. Jahrhundert bis 1941. Eine teilkommentierte Bibliographie*. Wiesbaden: Harrassoowitz Verlag.

Havránek Bohuslav 1939: Expanze spisovné češtiny od 14. do 16. století. – *Co daly naše země Evropě a lidstvu. Od slovanských věrozvěstů k národnímu obrození*, red. V. Mathesius. Praha: Evropský literární klub, 53–59.

Catechismvsa – [Martynas Mažvydas], Catechismvsa praſty Sʒadei, Makſlas ſkaitima raſchta yr gieſmes del krikſcʒianiſtes bei del berneliu iaunu nauiey ſugulditas...: [faksimilė] / [Martyno Mažvydo „Katekizmo“ faksimilės projekto vadovė Kamilė Kalibataitė]. [Vilnius] : [Petro ofsetas], [2017].

Lenartowicz-Zagrodna Anna 2011: „Defensio verae translationis corporis Catechismi in linguam Polonicam, adversus calumnias Joannis Secluciani" (1547) Jana Maleckiego. Przekład wraz z komentarzem. – *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza* 18(2), 133–169.

Mykolaitis-Putinas Vincas 1962: Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose (1947). – Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai* 8. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 147–200.

Nepokupnas Anatolijus P. 1983: *Baltai slavų giminaičiai*. Vilnius: Mokslas.

Nepokupnas Anatolijus P. 1994: „M. Mažvydo „Katekizmo"– bylojančio vadovėlio (knygelių) vaizdas istorijos ir kultūros kontekste. – *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis*, ats. red. Ingė Lukšaitė. Vilnius: Apyaušris, 70–77.

Reiche Rudolf 1861: Ueber den ältesten Königsberger Druck und zwei in Wackernagel's Bibliographie des deutschen Kirchenliedes nicht verzeichnete Liederdrucke. – *Serapeum: Zeitschrift für Bibliothekwissenschaft, Handschriftenkunde und ältere Litteratur* 13, 199–204.

Safarewicz Jan 1939: Un acrostiche de Mažvydas. – *Prace Filologiczne* 18, 7–8.

Safarewicz Jan 1946: Dwa drobiazgi litewskie. 1. Kilka uwag o wersyfikacji litewskiej, 2. Nie znamy akrostich Maźwida. – *Inter Arma: zbiór prac ofiarowanych Prof. Kazimierzowi Nitschowi w siedemdziętą rocznicą urodzin (1 II. 1944) przez przyjaciół, kolegów i uczniów*. Kraków: Studium Slowiańskiego Uniw. Jagiell., 59–65.

Temčinas Sergejus 2017: Skorina ir Lietuva. *Mažoji kelionių knygelė* ir *Apaštalų darbai ir laiškai*. – *Pranciškaus Skorinos Rusėniškajai Biblijai – 500*, sud. S. Narbutas. Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 69–77.

Tschackert Paul 1890: *Urkundenbuch zur Reformationsgeschichte des Herzogthums Preußen* 1. Einleitung. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Vladimirovas Levas 1979: *Knygos istorija: Senovė. Viduramžiai. Renesansas. XVI–XVII amžius*. Vilnius: Mokslas.

Warmiński Ignacy 1906: *Andrzej Samuel i Jan Seklucyan*. Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha; Skład główny w Księgarni G. Gebethnera i Sp. w Krakowie.

Zinkevičius Zigmas 1988: *Lietuvių kalbos istorija* 3. *Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.

Алексеев Михаил П. 1951: «Книга русского языка» Т. Шрове 1546 г. и ее автор. – *Памяти академика Льва Владимировича Щербы. Сборник статей*. Ленинград: Издательство Ленинградского государственного университета им. А.А. Жданова, 103–112.

Немировский Евгений Л. 1990: *Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя*. Минск: Мастацкая літаратура.

Темчин Сергей Ю. 2007: Происхождение названия Малой подорожной книжки Франциска Скорины в свете описи Супрасльского монастыря 1557 г. – *Amoenitates vel lepores philologiae*, pod. red. R. Laskowskiego, R. Mazurkiewicza. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN, Wydawnictwo Lexis, 456–464.

Турилов Анатолий А. 1979: Гимнографическое наследие Франциска Скорины в рукописной традиции (к вопросам описания). – *Всесоюзная научная конференция «Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности» 14–16 февраля 1979 г. Тезисы докладов*, отв. ред. М.В. Кукушкина и С.О. Шмидт. Ленинград: Библиотека АН СССР, 45–46.

Турилов Анатолий А. 1981: Гимнографическое наследие Франциска Скорины в рукописной традиции (к вопросу о научном описании и изучении рукописей традиционного содержания). – *Проблемы научного описания рукописей и факсимильного издания памятников письменности. Материалы Всесоюзной конференции*, под ред. М. В. Кукушкиной и С. О. Шмидта. Ленинград: Наука, 241–247.

Турилов Анатолий А. 1989: Новые списки гимнографических сочинений Ф. Скорины. – *Франциск Скорина – белорусский гуманист, просветитель и первопечатник*, отв. ред. М.Б. Ботвинник. Минск: Вышэйная школа, 91–96.

ILJA LEMEŠKIN

"Buy me and read me". First Printed Acrostics in the Grand Duchy of Lithuania

SUMMARY

As a publisher continuing the tradition of printing in the Grand Duchy of Lithuania (GDL), Martynas Mažvydas should have taken into account *The Small Travel Book* by Francisk Skorina. The books by Mažvydas and Skorina compared in the article are of uniform format and similar purposes. The two books that were the first books printed in the GDL describe the circumstances of their origin, i.e. the relationship with the compiler, author, publisher, by means of acrostics – a subtle device of combinatory poetics.

The Ruthenian palaeotype of 1522 testifies to two principles of acrostic composition: alphabetical and personal. In the Lithuanian preface Mažvydas used a personal acrostic. The comparison with the Ruthenian acrostic shows that the position before the name and the representative function required an academic title. The combination of letters ***BJ*** comprised by the first two lines of the preface reveals the conferred academic title: *baccalaureus juris*, 'bachelor of laws'.

When writing the first couplet in the Lithuanian preface, Mažvydas referred to the printed source of 1546 – a satirical relation of the devil and the pope by Schnauss in which the book addressed the reader in the following fashion: *Fromer Chriſt Kauff vnd ließ mich* (or its Czech translation of 1547 where relevant plural forms were used: *Milij Krzeſtiane Kupugte a czytiete mne*). The deviation from the original observed in the address (*Fromer Chriſt/ Milij Krzeſtiane* but *BRalei ſeſeris*) is determined by an attempt of composing an acrostic. It was the intention of the author to have letter ***B*** (< baccalaureus) at the beginning of the preface, i.e. the acrostic, and in the position before the name.

A acrostic can be found at the end of the Catechism, in the place of a colophon: the combination of letters in the last quatrain ***B-J-T-P*** corresponds to Latin ***B****accalaureus* ***J****uris* ***T****itulum* ***P****osuit* 'the bachelor of laws made the sign of the cross,' which means 'Mažvydas gave his blessing'.

When writing the beginning of the acrostic, the author took into account the part of the paratext of appellative type characteristic of the books of that time – the invocation to the reader which often took the form of a quatrain on the title page. The quatrain by Schnauss dating to 1546, which also made influence on Mažvydas, gained popularity among Protestants in 1546–1547. The relation intended for Protestants informed on the end of the Schmalkaldic War, i.e. the fight between Protestants and Catholics. The multitude of editions of 1546 and the number of the surviving copies entail that it was read across the whole Protestant Europe.

Įteikta 2017 m. gruodžio 8 d.

ILJA LEMEŠKIN
Lietuvių kalbos institutas
Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
ilja.lemeskin@ff.cuni.cz